

juni 2002

MO/XTRA

is een productie van:
Landelijk Centrum Opbouwwerk

LANDELIJK
CENTRUM
OPBOUWERK

Deze uitgave is een co-productie: LCO/Actioma

instituut voor
activering
innovatie
onderzoek

2
X
T
R
A

MO
Samenlevingsopbouw

*Aanzetten tot een theorie van
de Derde Partij met behulp
van de presentietheorie*

Juni 2002

MO/Samenlevingsopbouw is een vakblad van, voor en over de samenlevingsopbouw- en opbouwwerkpraktijk en wordt uitgegeven door het Landelijk Centrum Opbouwwerk. Het vakblad verschijnt tenminste zes maal per jaar.

MO/XTRA is een reeks 'special interest'-brochures van MO/Samenlevingsopbouw waarin beknopt en overzichtelijk een opbouwwerk-relevant thema wordt uitgewerkt. Abonnees van MO/Samenlevingsopbouw ontvangen uitgaven van MO/XTRA gratis bij toezending van het vakblad. MO/XTRA-brochures kunnen ook afzonderlijk besteld worden. De prijs bedraagt €8,50 excl. portokosten.

Redactie en administratie:
Prinsegracht 51,
2512 EX Den Haag,
Telefoon: 070 - 380 4431
Fax: 070 - 380 9973
Email: info@opbouwwerk.nl

Aanzetten tot een theorie van de Derde Partij met de hulp van de presentietheorie

Andries Baart

Actioma, Luybenstraat 19, 5211 BS Den Bosch
LCO
Prinsegracht 51
2512 EX Den Haag

Colofon:
© A.J. Baart

Uitgave van Actioma en LCO
Prijs: €8,50 (ex. portokosten)
ISBN 90 76267 057

www.presentie.nl
www.actioma.nl
www.opbouwwerk.nl

Introductie

De in november 2001 door SBO-voorzitter Drs. Marja van der Werf op inspirerende wijze geleide Vakconferentie Opbouwwerk was in meer dan één opzicht van bijzonder belang. ↗

De eerder in het jaar opgerichte Beroepsvereniging Opbouwwerkers Nederland (BON) presenteerde zich op aansprekende wijze aan de meer dan vierhonderd aanwezige beroepsgenoten, senior vakgenoot Piet Willems lanceerde zijn (auto)biografische boekpublicatie *'radicaal kiezen voor opbouwwerk'*. En op assertieve wijze voerde een aantal conferentiedeelnemers een pleidooi om aandacht te besteden aan (werk)opdrachten *'waar een luchtje aan zit'*.

En *'last but certainly not least'* was er de inleiding van de hoogleraar Prof. Dr. Andries Baart over de *presentiebenadering*.

Was al eerder duidelijk dat het opbouwwerk *zich herneemt*, tijdens deze vakconferentie kwam langs verschillende lijnen ook tekening in de trefwoorden *integriteit en kwaliteit in de beroepsuitoefening*.

De inleiding van Andries Baart vond zeer veel weerklank, maar was nog niet in definitieve zin op schrift uitgewerkt, zodat de tekst niet (zoals de traditie wil) in de editie van

MO/Samenlevingsopbouw van de maand daarop volgend kon worden gepubliceerd.

De conferentieleiding en MO-redactie waren daar niet blij mee: zij konden hierdoor de klant niet leveren waar die recht op had, t.w. binnen één maand integrale verslaglegging in huis.

Maar hier en nu is er alle reden om blij te zijn met die gang van zaken. Want die leidde niet alleen tot andere afspraken over vorm en tijdstip van publicatie van de gehouden inleiding, maar werd ook aangegrepen als *káns* om deze een verdere uitwerking te geven - met behulp van de presentie-theorie - vanuit opbouwwerkperspectief.

In de hierna volgende tekst geeft Andries Baart aanzetten tot theorievorming aangaande de derde partij, maar slaagt er bovenal ook in om een zeer belangrijke bijdrage te leveren aan de *operationalisering van het Statuut Opbouwwerk*.

De daarin neergelegde *normatieve gebondenheid* krijgt in en door de tekst van Andries Baart reliëf en intrinsieke argumentatie.

De actuele maatschappelijke situatie vraagt om opbouwwerkers die *authentiek* zijn en *verantwoordelijkheid* nemen of afwijzen. Het Statuut Opbouwwerk en de door Andries Baart gegeven operationalisering daarvan bieden een referentiekader en een aantal ijkpunten voor de 1e lijns-professional die de opbouwwerker is. Het lijkt geen twijfel dat de inhoud van deze MO/Xtra op tal van plaatsen in bespreking genomen zal worden, lokaal zowel als landelijk. Dat zijn belangrijke gesprekken omdat zij metterdaad kunnen leiden tot hernieuwde en versterkte worteling in werkelijkheid. Want alleen vanuit die verbondenheid kan de opdracht van het opbouwwerk - *weven aan samenlevens - productief gestalte en gehalte krijgen*.

Wil van de Leur

Inhoudsopgave

Inleiding

Deel I Mismatches

- 1 Mislukte aansluitingen
 - 1.1 De mismatch-problematiek in het opbouwwerk
 - Sociale uitsluiting
 - Indirect bereik
 - Het opbouwwerk en niet-aansluiten
 - 1.2 Facilitaire mismatch en maatschappelijke uitsluiting
- 2 Intermezzo: een toelichting op de presentiebenadering
 - 2.1 Een beeld van de presentiebeoefening
 - 2.2 Aansluiten volgens de presentiebenadering: methodische kenmerken
 - 2.3 Aansluiten bij een basaal verlangen
 - 2.4 Aansluiten bij het alledaagse
 - 2.5 Andere presentiebeoefenaren
- 3 De beschrijving van de overige mismatches
 - 3.1 Methodische mismatch en maatschappelijke uitsluiting
 - 3.2 Culturele mismatch en maatschappelijke uitsluiting
 - 3.3 Conceptuele mismatch en sociale uitsluiting
 - 3.4 Coördinatie-mismatch en sociale uitsluiting
 - 3.5 Resumé

Deel II Een theorie van de Derde Partij

- 4 Van mismatch-analyse naar de rol van de Derde Partij
 - 4.1 Positie kiezen in de hiaat: een model
 - 4.2 Toegespitste vraagstelling
- 5 De aard van de tussenruimte
 - 5.1 Welke tussenpositie is bedoeld?
 - Afgewezen interpretaties van de tussenruimte
 - De ruimte tussen categoriaal en institutioneel discours
 - 5.2 Aspecten van de gezochte theorie van de Derde Partij
 - 5.3 Recapitulatie

- 6 Globale schets van een theorie van de Derde Partij
 - 6.1 Inhoudelijk referentiepunt (intentioneel kader)
 - 6.1.1 Vijf dimensies van waardigheid
 - 6.1.2 Is 'waardigheid' een geschikt referentiekader?
 - 6.1.3 Kwaliteitscriteria
 - 6.1.4 Recapitulatie
 - 6.2 Een ethiek (de positie en relatie)
 - 6.2.1 Vijf aanzetten
 - 6.2.2 Recapitulatie
 - 6.3 Professionele handelingsleer (intelligente inventiviteit)
- 7 Slot

Literatuur

Over de auteur

Inleiding

Wat men ook van de identiteit van het opbouwwerk kan zeggen – en dat is veel, zo leren recente publicaties van onder meer het LCO en de Bijzondere Leerstoel – het heeft van oudsher twee onvervreembare elementen: het koppelt en het bekommert zich om de maatschappelijke onderlaag. De laatste kan verschillend worden opgevat: armen, sociaal overbodigen en marginalen, bewoners van beroerde buurten of een pijnlijk gesaneerd platteland, uitvallers, slachtoffers van juridisch en economisch geweld. En hoe men verder ook dat 'koppelen' wenst te omschrijven, opbouwwerk is van nature een bruggenbouwer, verbindt twee werelden die gewoonlijk onverbonden blijven. Er zijn boekenkasten vol floddertjes, brochures, manifesten maar ook met heuse (hand)boeken geschreven over de vraag hoe deze verbinding (in)gericht behoort te zijn: top down of bottom up, of met het primaat bij de leefwereld dan wel bij het systeem. Mij lijkt vooral de vraag naar het hoe en wat van een goede, hoogwaardige en nuttige connectie van belang, de vraag dus naar de praktijk van het aansluiten.

Deze bijdrage gaat in op deze problematiek: (Deel I) eerst wordt het niet-aansluiten geanalyseerd: hoe zit het probleem in elkaar? en (Deel II) vervolgens wordt onderzocht wat het opbouwwerk als Derde Partij in dezen zou kunnen betekenen. Die betekenis wordt niet zozeer methodisch (hoe en wat) maar, in het verlengde het Statuut (2001) en van de grondslagen van het opbouwwerk, vooral theoretisch uitgewerkt: een theorie van de Derde Partij (Schuyt 1985; Duyvendak 1997a). De inzichten die in beide delen worden ontwikkeld, zijn in belangrijke mate ontleend aan de zogeheten presentiebenedering (zie literatuuropgave). In een intermezzo worden deze benadering en de theorie die er inmiddels van is opgesteld toegelicht.

Deel I Mismatches geanalyseerd

1 Mislukte aansluitingen

1.1 De mismatch-problematiek in het opbouwwerk

Aansluiten is geleidelijk en zelfs onvermijdelijkerwijs een bijzonder lastige opgave geworden. Dat het werkelijk almaar moeilijker wordt, is goed te verklaren, maar we laten die kwestie hier rusten. Moeilijk of niet, de overheid (VWS, *Werken aan sociale kwaliteit*) blijft er hardnekkig om vragen; de RMO besteedde er recentelijk een advies aan (*Kwetsbaar in kwadraat 2001*), de presentietheorie – die nu opgang doet – gaat welbeschouwd over niets anders, de 9-delige boekenreeks *Sociaal Debat* wijdde er zijn eerste nummer aan (Hortulanus en Machielse 2000) en bij het NIZW vliegen de methodiekboekjes met praktische aanwijzingen om onbereikbaren van allerlei slag alsnog te bereiken de tent uit. De kunst van het aansluiten, daar hebben we het dus over. En als het niet lukt, heeft het een Engelse naam: *mismatch*. Wel zo chique.

Mismatch is een verzamelbegrip waarmee een bepaald deel van maatschappelijke uitsluiting en non-participatie wordt beschreven en dat een basis biedt om die uitsluiting te bestrijden. Wie werk maakt van de mismatch-problematiek gaat thematisch in op maatschappelijke uitsluiting, weliswaar niet op *alle* soorten en evenmin op *alle* oorzaken en remedies, maar maakt een beredeneerde selectie: uitsluiting door onbereikbaarheid, door falende beroepskrachten, door onafgestemde hulp, door beleidsautisme.

Sociale uitsluiting

Om de problematiek van de mismatch te kunnen beschrijven, moet uiteraard eerst de achterliggende thematiek van sociale uitsluiting en maatschappelijke kwetsbaarheid worden verhelderd. Sociale uitsluiting is (volgens de opvatting die ik heb uitgewerkt in *Een theorie van de presentie*, blz. 307-317 en waarvoor overigens de term sociale overbodigheid is gebruikt) verbonden met zes dimensies of tekorten:

- financiën,
- participatie aan cruciale maatschappelijke instituties (zoals arbeid en school),
- habitat of woonomgeving,
- competenties die gerelateerd zijn aan maatschappelijke weerbaarheid en zelfzorg,
- (gebrek aan) psychologische stabiliteit,
- en ten slotte aan een gefnuikte waardigheid.

Over een ééndimensionale zaak gaat het daarbij allang niet meer. Cees Schuyt (2000) werkt een gelijkaardige opvatting uit en onderscheidt vier *oorzakelijke* dimensies van sociale uitsluiting:

- morele afkeuring (verwant met mijn dimensie van waardigheid en habitat / wegstoppen),
- gering sociaal rendement (verwant met financiën en participatie, en met name met het concept van 'sociale overbodigheid'),
- geringe sociale weerbaarheid (verwant met psychische factoren en competenties, maar ook met de overige) en
- slechte rechtspositie.

Het is tegen de achtergrond van deze, ruim opgevatte invulling van 'sociale uitsluiting' á la Baart / Schuyt, dat het vraagstuk van het aansluiten resp. van de mismatch wordt behandeld.

Steunend op Gandhi (geciteerd in Schuyt 2000) worden met de vier L's bovendien de mensen benoemd om wie het gaat: *the least, the last, the lost and the latest* (de minsten, de achterblijvers, de verlorenen, de laat-komers). Dat was Gandhi, maar het is vandaag de dag in Nederland niet veel anders en uiteindelijk is het in werksoorten als het opbouwwerk om een betere maatschappelijke positie en kwaliteit van leven van juist deze categorie te doen.

Indirect bereik

Door 'mismatch' op de rol te nemen, richt men zich *niet direct* op deze "least, last, lost and latest", maar op degenen die hen met hun aanbod bereiken willen en bij wie dat niet goed (genoeg) slaagt. Het gaat daarbij om zowel beroepskrachten als vrijwilligers. En het gaat om verschillende werkvelden, zoals dat van de maatschappelijke opvang, het opbouwwerk en meer in het algemeen sociaal-cultureel werk, psychiatrie of breder de ggz, het maatschappelijk werk en de jeugdhulpverlening, buurtpastoraat en diaconaal werk etc. Het zijn werksoorten die sterk gericht zijn op de bedoelde sociaal uitgesloten en kwetsbaren. Dat brengt al snel een zekere concentratie op grote steden met zich mee: daar vindt men de bedoelde categorie immers vooral.

Het bestrijden van mismatch is niet alleen een kwestie van een betere afstemming van het *hulpverlenende* aanbod (inclusief coaching, begeleiding, opvang etc.) maar heeft ook van doen met de *burgerlijke* ('civil') bereidheid van de omringende samenleving om als ontvangende context ruimte voor deze mensen te maken, ze een welkom onthaal te bieden en hun anders-zijn een respectvolle plek te gunnen (TP, 687; Kal 2001).

Het probleem

Welnu, mismatch treedt enerzijds op wanneer beroepskrachten en vrijwillig(st)ers in het opbouwwerk zich wel degelijk en zelfs serieus inspannen *the least, last, lost and latest* te bereiken op de genoemde terreinen van maatschappelijke uitsluiting maar daarin niet (voldoende) slagen doordat hun inspanningen onvoldoende afgestemd zijn op de kenmerken van de uitgesloten en op de eigen dynamiek van de problematiek, en anderzijds wanneer de sociale omgeving geen ruimte weet op te brengen voor de sociaal uitgestoten en kwetsbaren. Die gebrekkige aansluiting of afstemming kan – op uiteenlopende niveaus van analyse – gespecificeerd worden en dat is ook noodzakelijk om überhaupt een vermoeden te krijgen wat eraan gedaan zou kunnen worden en waar mogelijk een nuttige bijdrage van de presentiebenadering ligt. Ik probeer daarom het volle licht te zetten op de vraag naar soorten (en oorzaken van) mismatch. Hoewel in het genoemde RMO-advies (2001) nogal nadrukkelijk naar mijn analyses in dezen wordt verwezen, wijk ik met onderstaande beschrijvingen af van dat rapport: het daar geschetste beeld is te simplistisch.

1.2 *Facilitaire mismatch en maatschappelijke uitsluiting*

Mismatch ontstaat deels doordat er te weinig (passende, geëigende) voorzieningen, inspanningen en beleid zijn, of doordat bestaande voorzieningen in het kader van ombuiging, bezuiniging of schaalvergroting worden opgeheven dan wel op afstand worden gezet. En natuurlijk doordat het geld op is of aan andere goede doelen wordt besteed. Hoewel deze aan 'volume' en 'allocatie' gerelateerde oorzaken belangrijk zijn, wegen vier andere, onderling verweven factoren mijns inziens zwaarder. Die kunnen we echter pas aannemelijk beschrijven als we de blik wenden en meer presentie-achtig gaan kijken. Daarom schetsen we eerst in een intermezzo de presentiebenadering en vervolgens we daarna de uiteenzetting over mismatches.

2 **Intermezzo: een toelichting op de presentiebenadering**

2.1 *Een beeld van de presentiebeoefening*

Een theorie van de presentie (voortaan: *TP*), het boek dat ik schreef op basis van langdurig onderzoek naar de praktijk van pastores in achterstandsbuurtten, gaat om te beginnen precies over de zaken waarover iedereen denkt dat het gaat: over armoede, achterstandsbuurtten, marginale mensen, leefwereldaansluiting, geweld en eenzaamheid, en het werk van buurtpastoraat daar. Het wil een theorie van en voor dat soort werk leveren en daartoe hebben we

zeven jaren lang zeer intens onderzoek gedaan in en met het veld – in het bijzonder in Utrecht bij twee pastores maar ook op zo'n tiental andere werkplekken waar werkers volgens een presentie-achtige benadering bij buurtbewoners betrokken waren.

Hun werk wijkt nogal af van wat we gewoonlijk zien, zowel in het pastoraat als in het welzijnswerk en de zorg, vooral doordat deze pastores radicaal meeleven met de zwakste buurtbewoners. Hoe zij dat doen en hoe dat in zijn werk gaat, wat er de betekenis van is en waartoe het leidt, heb ik gepoogd te achterhalen en met de grootst mogelijke nauwkeurigheid te beschrijven en op het scherpst van de snede te interpreteren. Dat resulteert in een theorie die nauwelijks brede analyses biedt van sociale problemen (zoals marginaliteit, multi-culturaliteit, gebrekkige sociale cohesie, armoede), maar des te meer van het optreden van beroepskrachten die zich met liefde en aandacht betrekken op degenen die onder zulke problemen lijden. In dat opzicht wijkt de presentietheorie af van wat we gewoonlijk zien: ze concentreert zich meer op wat men feitelijk doet dan op wat men pretendeert, meer op de ervaren betekenis van het professionele aanbod dan op de ideologie van de werksoort. Het is nuttig om enkele kenmerken van die presentiebenadering, zoals we die in ons onderzoek achterhaald hebben, op een rijtje te zetten. Ter wille van de overzichtelijkheid heb ik de kenmerken in een paar groepen gerubriceerd (zie Tabel 1, aan het slot van deze paragraaf).

2.2 *Aansluiten volgens de presentiebenadering: methodische kenmerken*

■ *Beweging, plaats en tijd.* De presentie-beoefenaar is dikwijls 'niet onder dak', dat wil zeggen: werkt niet vanuit een pandje of bureau en evenmin in een net zaaltje. Maar het geldt ook in overdrachtelijke zin: het werk is niet onder de theoretische, theologische, ideologische pannen. De presentie-beoefenaar leidt een zwerfend bestaan, werkt vanaf de stoep, tamelijk onbeschermd dus. De daarbij aansluitende *basisbeweging* is: naar de ander toe in plaats van omgekeerd (u moet naar mij toe komen). De presentie-beoefenaar is ongehaast en houdt zich vrijelijk op in het leefmilieu van de betrokkenen, is gemakkelijk aan te klampen. Het ritme van werken is afgestemd op het leefritme van de anderen: soms is dat traag, soms buiten loketuren, soms razendsnel en urgent, soms repetitief en iteratief, vaak instabiel en redelijk onvoorspelbaar. Bovendien hebben presentie-beoefenaren in de regel *langdurige contacten*.

■ *Ruimte en begrenzing.* De presentie-beoefenaar is niet louter *aanspreekbaar* op één type probleem of hulpvraag. Openheid, domeinoverschrijding, brede inzetbaarheid, doen wat de hand vindt te doen: dat zijn trefwoorden. Een ander: gespecialiseerd in het ongespecialiseerde, en dat is (vergeleken met

het reguliere welzijnswerk) hoogst bijzonder. De betrokkenen hoeven de aandacht en hartelijkheid van de presentie-beoefenaar *niet te verdienen*, ze zijn ook niet aan (formele) voorwaarden gebonden en kunnen het trouwens ook niet gemakkelijk verbruiken. De presentie-beoefenaar *is er onvoorwaardelijk*. Het valt op dat presentie-beoefenaren vaak met opvallend *grote eenheden* werken: hele families, straten, geschiedenissen, probleemcomplexen, verhaal-vertakkingen enz. Alles behalve verkokerd! Daarbij behoort het kenmerk dat er zoveel mogelijk gewerkt wordt met de zaken, de verhalen en de sociale structuren *zoals ze zich voordoen* (organiciteit).

■ **Aansluiting.** Er wordt nauw aangesloten bij de *leefwereld en levensloop* van de betrokkenen. De presentie-beoefenaar deelt in het leven van de betrokkenen. Bovendien staat niet de jacht *op problemen* voorop maar het vinden van een bevredigende verhouding tot het leven. Deze verworteling in het geleefde leven mondt uit in een ander kenmerk: de presentie-beoefening oogt vaak heel alledaags, bedient zich ook van *alledaagse* omgangs- en werkvormen, werkplekken en werkrollen, van gewone taal, kleine, doodgewone aanleidingen en aangrijpingspunten. Denk vooral niet aan zware hulpverlenende gesprekken, maar eerder aan met elkaar optrekken en daar doorheen ernstige zaken aansnijden: afgrijpselijke kindermishandeling ter sprake krijgen onder een patatje. De *omgang* van presentie-beoefenaar en 'pastorant' is dikwijls heel *hartelijk en informeel*, men kent elkaar en deelt een geschiedenis. Trouw is een trefwoord, net als de beeldspraak van de familiale betrekking.

■ **Afstemming en openheid.** De presentie-benadering loopt niet over van door anderen uitgebroede bedoelingen. Doelen liggen niet vast, zeker niet tevoren; we spreken eerder van een doelrichting. De presentie-beoefenaar heeft een open agenda die de ander mag invullen; vaak letterlijk! *Open is ook de benadering* van de anderen: niet weten, je laten verrassen, je oordeel en handelen opschorten, de geleefde betekenis van het leven goed tot je door laten dringen (dus jezelf openstellen). *De sturing van het werk* is dus ook problematisch: reflectief, zonder vaste patronen, zonder een legitimatie vooraf, zonder veilige regels of een beschermende professionele status. Je moet het toch vooral van jezelf hebben (introspectie). En ten slotte is ook het *profiel van de werker* vaak laag, open, flexibel, zonder te verdoezelen wie h/zij is, waarvoor h/zij staat en wat zijn of haar verantwoordelijkheden zijn.

■ **Betekenis.** Vanwege deze kenmerken is de presentie-benadering bijzonder, zij het niet exclusief, *geëigend* waar contact gezocht wordt met mensen in de marge van onze samenleving, met moeilijk bereikbare, chaotisch en teruggetrokken levende mensen bij wie zich de problemen opstapelen. Daarmee is tevens gezegd dat het onjuist is om de presentie-beoefening eenzijdig te associëren met armoede. Het blijkt vooral betekenisvol voor mensen die

maatschappelijk uitgestoten, *sociaal overbodig* heten, wier verhaal, leed, leven anderen nauwelijks interesseert en die gemist kunnen worden als kiespijn. Juist die mensen worden door presentie-beoefenaren uitgekozen, gevonden, gesterkt, opgenomen in een sociaal weefsel, erkend. Doordat de presentie-beoefenaar zich (nauwgezet) positioneert in het netwerk van de reguliere zorg en het welzijnswerk, vormt deze vaak een goed *bruggehoofd*.

Methodische kenmerken van de presentiebeoefening	
Trefwoord	Strekking
1 beweging, plaats en tijd	de ander volgend
2 ruimte en begrenzing	uit één stuk werkend
3 aansluiting zoekend	bij het geleefde leven zijn
4 zich afstemmen	het goed van de ander centraal stellen
5 betekenis en zin	minstens voor één in tel zijn

Tabel 1: Methodische kenmerken van de presentiebeoefening.

2.3 Aansluiten bij een basaal verlangen

Wat we gaandeweg hebben ontdekt, reikt veel verder dan het pastoraat. We zijn doorgestoten naar de betekenis van present-zijn überhaupt. Gewoonlijk zet men present-zijn af tegen absent-zijn, afwezig zijn, ontbreken. Een studie over presentie lijkt in dat licht vooral betrekking te hebben op de wil of techniek om aanwezig te zijn, zorgen dat je niet ontbreekt of de boot mist. Maar we zetten presentie niet af tegen zulke 'eenvoudige' absentie maar tegen een subtiele, complexe en hypermoderne vorm van absentie, nl. interventie. Interventie is de organisatorische grondvorm van vrijwel alle hulp, dienst en zorg in onze samenleving: planmatig, gecalculeerd, methodisch, efficiënt, doelgericht, probleemoplossend. De afschuwelijke ontdekking is dat hoewel er voor armen – *the least, last, lost and latest* van zojuist – in onze samenleving van alles en nog wat heet te zijn, dit 'interventionistisch georganiseerde aanbod' in het aanvoelen van wie teruggeworpen is op zichzelf veel te vaak innerlijk leeg en ontoegankelijk is. Het betekent dat daar de substantie van aandachtige betrokkenheid uit vervluchtigd is. Misschien moeten we niet zeggen dat de aandachtige betrokkenheid eruit vervluchtigd is maar dat ze er abusievelijk uit weg georganiseerd is. Het probleem is lang niet steeds dat er in absolute zin te weinig voor de 'armen', marginalen en andere chaoten zou zijn; die lezing van het achterstandsprobleem is, hoewel algemeen, te eenvoudig en vooral onbruikbaar ouderwets. Ze hindert ons eerder dan dat ze ons vooruit helpt. Ik beschouw die misvatting inmiddels als een sterke ideologische verleiding, en dat is ook de reden waarom we het vooral *niet* bij de eerste mismatch (facilitair, allocatie) moeten houden. Wie de onderliggende paradox van 'afwezigheid in overvloed' niet goed onderkent, loopt een gerede kans ongewild méér van hetzelfde te bepleiten: verlating en verwaarlozing in een comfortabel jasje. Het is een onthutsende ontdekking: hoewel het armen en marginalen ontegenzeggelijk aan het nodige ontbreekt en we momenteel in Nederland een dikke sociale bovenlaag hebben die zich ongeneerd verrijkt, is het probleem toch opvallend vaak dat bestaand sociaal-cultureel werk (waar ik opbouwwerk onder rangschik) en ook de huidige zorg-, dienst- en hulpverlening, met zijn kop bij heel wat anders zit dan bij de mens voor zijn neus die hulp, steun of bijstand zoekt. En die dus aangewezen is op een andere, hartelijke mens. Presentiebeoefening, waarvan we een theorie hebben ontwikkeld, wenst aan die subtiele en cultureel verankerde vormen van verlating en verwaarlozing niet mee te doen. Integendeel. Dat is de tweede lezing van de inzet van de presentiebenadering, en natuurlijk gaat het daarbij om de levenskwaliteit van buurtbewoners maar ook om de zinvolheid en de arbeidsvreugde van mensgerichte beroepsbeoefenaren. Individueel of persoonlijk kunnen ze nauwelijks iets tegen dit doorgesloten

interventionisme ondernemen.

Interventies wortelen in zogeheten 'diagnoses', en dat is een Grieks en samengesteld woord. 'Dia' betekent in dergelijke samenstellingen meestal 'ergens doorheen' en de stam 'gnos' kunnen we vertalen met kennen of begrijpen. Diagnostiek is zo beschouwd de leer van de borende blik, van het dóórzien, van het begrijpen dóór de dingen heen. Dat is ook wat we gewoonlijk kennen of begrijpen noemen: het niet houden bij de verschijnselen *zoals ze verschijnen*, maar er doorheen kijken in de veronderstelling dat achter of onder de bedrieglijke verschijningsvorm de ware werkelijkheid van het verschijnsel ligt, hoe het echt is, zijn ontoevallige dieptestructuur, zijn wezenlijkheid. Begrijpen in het kader van interventies – binnen of buiten het opbouwwerk – is zo een grijpen *over de dingen*, de gebeurtenissen, de verhalen en de mensen heen. Maar neem nu het kernwoord van de presentiebenadering: aandacht. Daarin gaat het in elk geval ook om een vorm van denken, van 'ergens je kop bij houden', zoals we daarnet zeiden, van een bewuste gespannenheid naar iets. Het voorvoegsel 'aan' wijst er echter op dat er in de presentiebenadering niet gedacht wordt *over* iemand maar *aan* iemand. In verband met de presentiebenadering moet men zich dat vooral heel letterlijk of ruimtelijk voorstellen: je heel dicht naar iemand toe spannen, aan hem komen, beroeren; het gaat om de uitgaande beweging naar de ander toe, tot aan hem. Aandacht schiet er niet aan voorbij op zoek naar wat anders, wat anders, wat diepers, wat hogers, maar houdt zich in zodra ze raakt aan de ander. En in dat aan-denken voegt de presentiebeoefenaar zich naar wat hij of zij aantreft: voegt zich in taal, tijd, ritme et cetera. Dat is wat we presentie-beoefenaren zien doen: denken aan de ander vast, meer nog een relatie aangaan dan handelend optreden tegen een probleem. *En pas in die hechte verbondenheid toont zich wat er gedaan kan of gelaten moet worden, daar en zo vindt men de coördinaten van het samenhandelen.* Deze benadering druist op zo ongeveer alle punten van belang in tegen wat gebruikelijk is en toch blijkt uit ons onderzoek dat ze hooggewaardeerde effecten sorteert.

2.4 Aansluiten bij het alledaagse

Dat is dus een volgende laag in de presentietheorie: die radicale betekenis en verregaande consequenties van 'presentie'. Eerlijk gezegd ben ik – hoewel ik dit alles op een andere, meer wijsgerige manier allang wist – geschrokken van deze ingrijpende betekenissen. Wie het pad van de presentie gaat, is tamelijk weerloos en moet moedig zijn. Die bepaalt zich immers bij wat zich aandient en zoals het zich aandient. Presentiebeoefening heeft, anders gezegd, intens deel aan alledaagsheid en speelt zich daar vrijwel volledig in af. Natuurlijk betekent dat, zoals de vele tientallen praktijkvoorbeelden in

mijn boek illustreren, dat de presentiebeoefenaar heel gewone dingen doet, van koffie leuten tot mee-eten, van knikkeren en voetballen tot samen een potje janken om wat niet lukken wil, van meegaan naar de Sociale Dienst tot jarenlang trouw elke dinsdag even langskomen. Daarin – in die concreetheid, in die gewone dingen – zit het, daarin moet *het* gebeuren en daarin gebeurt *het* ook: verbondenheid, het onopgeefbare trefwoord van opbouwwerk. Ik ben me als onderzoeker gaandeweg gaan realiseren wat alledaagsheid is en hoezeer we als wetenschappers en professionals gewoon zijn om daarbij uit de buurt te blijven, zowel in onze taal als in onze werkvormen, zowel in ons ritme van werken als in het soort sociale verbanden waarmee en waarin we werken, zowel ruimtelijk (waar ben je als beroepskracht eigenlijk de hele dag?) als wat de betekenisverlening van het handelen betreft, zowel in onze fixatie op problemen als op het domme feit dat beroepskrachten zelden of nooit betrokken zijn bij wat lukt en leuk is in de leefwereld. En toch speelt zich juist in die alledaagsheid het leven af waarvoor wij als mensgerichte beroepskrachten betekenisvol zouden willen zijn. De presentiebeoefenaar legt zich om die reden nauwgezet toe op en heeft een uiterste sensitiviteit ontwikkeld voor de veelzijdige invlechting in het alledaagse en op het openen van de potenties ervan.

In de loop der jaren, bij het presenteren van tussentijdse onderzoeksbevindingen en tijdens talrijke spreekbeurten, hebben we tweërlei ontdekt: presentiebeoefening vinden we ook elders en het verlangen om meer 'presentie' in het eigen werk te mogen doen is zeer groot en algemeen verbreid. Natuurlijk hebben we ook moeten ontdekken dat de presentiebeoefening en de presentietheorie sommigen kennelijk mateloos irriteren om de eenvoudige reden dat ze afwijken en zich kritisch verhouden tot de *main stream*. Hoe goed en hoe vaak de presentiebenadering ook uitgelegd wordt, voor wie met overtuiging in de gebruikelijke manier van doen staat, is de presentiebenadering soms zeer moeilijk te begrijpen. Men vindt haar dan te vaag en kan nauwelijks zien om welke waarden of om welk praktisch goed het daar draait. Dat de presentiebeoefening zich ten enenmale onttrekt aan de bureaucratische logica en haaks staat op een cultuur van bedrijfsmatig gemodelleerde maakbaarheid maakt het er uiteraard niet beter op.

2.5 Andere presentiebeoefenaren

Ik ben bepaald niet de uitvinder van de presentiebenadering, al is ze in mijn boek naar haar variatie, methodiek, houdingsaspecten, theoretische fundering, grondslagen en professionele competenties systematisch uitgewerkt en verdiept. Is dat eenmaal gebeurd en heeft men zodoende een helder beeld voor ogen gekregen dan valt op hoezeer er ook anderen zijn die een soortge-

lijke benadering voorstaan en praktiseren. Ze doen dat in eenzelfde radicaliteit maar veel vaker juist iets meer afgezwakt, al was het maar omdat pastores in achterstandsbuurtten meer institutionele vrijheid genieten en daardoor gemakkelijker hun gang kunnen gaan. We vinden deze verwante zielen in het gewone pastoraat en diaconale werk, in ziekenhuizen en gevangenissen, maar ook in het opbouwwerk, in de jeugdhulpverlening, in de humanistiek, in de ggz, psychiatrie en de rehabilitatiebeweging, in het maatschappelijk werk en bijv. in het speeltuinwerk en de maatschappelijke opvang. Behalve onder beroepskrachten vinden we presentiebeoefenaren onder vrijwilligers, als buddy's, maatjes, vrienden(dienst), weekend-pleegouders, gevangenisbezoekers etc.

En steeds weer zien we dezelfde soort kenmerken: er-zijn-voor de ander, alles draait om de goede en nabije relatie (veel meer dan om het koste-wat-kost wegpoetsen van problemen), om zorg, om de waardigheid van de ander, om de basale act van erkennen zodat de ander – hoe gek, hoe anders ook – voluit in tel is, om wederzijdsheid (van hartelijkheid tot strijd), om alledaagse werkvormen, om verhalen, om nauwgezette afstemming op de leefwereld, om de wil de ander uit te graven, het beste van zijn of haar mogelijkheden waar te laten worden en niemand ooit af te schrijven (ook als zo ongeveer alles aan hem of haar niet meer deugen wil), om een soort voorzichtige traagheid en een zogeheten 'latende modus' van werken die ruimte geeft aan wat zich niet maken of afdwingen laat.

Als we spreken over presentiebeoefenaren, hebben we het over een marginale beweging en een uiterst kwetsbare groep. De hoofdstroom in de sector zorg, welzijn, pastoraat en dienstverlening heeft over het algemeen nog weinig boodschap aan deze aanpak. Bovendien wemelt het van de misverstanden, als zou presentie zoiets zijn als empathie, onpolitiek geklef, als passiviteit, als het simpele gedoe van een goede buur, etc. Als zou de presentiebeoefening de *core business* van zorg en welzijn verwaarlozen. Dat alles is het niet: presentiebeoefening zoekt met de grootst mogelijke discipline maar met hartstocht en geduld de geblutste en afgeschreven ander in zijn anders-zijn en zal niets in gang zetten dat niet diens zaak dient. En daar ligt (weer) de aansluiting bij het opbouwwerk, zijn zelfverstaan en de analyse van mismatches.

3 De beschrijving van de overige mismatches

Na dit intermezzo en met gebruikmaking van het daarbij geschetste gezichtspunt van de presentie kunnen nu de overige mismatches beschreven worden.

3.1 Methodische mismatch en maatschappelijke uitsluiting

Een voor de hand liggende gedachte luidt dat nieuwe, aangepaste, vers ontwikkelde of van elders geïmporteerde methoden verbeteringen in de aansluitproblematiek kunnen brengen. Dat is soms ook zo. Het accent ligt dan dus niet op het volume en de allocatie maar op de werkwijze. We onderscheiden vijf aspecten van de methodische mismatch resp. van de bestrijding daarvan.

■ *Inventiviteit*. De laatste jaren is er op het terrein van de 'vindrijkheid' in strikte zin inderdaad veel ondernomen en bereikt: er zijn volop (ver)nieuwde, handige en handzame methodieken en strategieën ontwikkeld om de meest kwetsbaren en de maatschappelijk uitgesloten daadwerkelijk te bereiken. In feite krijgt deze benadering van de mismatch – getuige de vele vakbladen die wekelijks over mijn bureau gaan – buitenproportioneel veel aandacht. Ze gaat terug op een combinatie van ongedurigheid, vernieuwingsdrift en geloof dat het vooral aankomt op handigheid, slimmigheden en inventiviteit. Hoewel dit 'technisch-inventieve' aspect van groot belang is, onttrekt een te naïeve invulling ervan andere aspecten gemakkelijk aan het oog. Die behandelen we dan ook graag even apart.

■ *Tijd en ruimte*. Behalve een verbeterde vindrijkheid is ter bestrijding van de methodisch mismatch vooral ook van belang dat de dienstverlener, helper, bemiddelaar, makelaar of pastor zich begeeft *in* de ruimte, *in* het ritme en *in* het tijdsperspectief van de uitgesloten. Dat geldt in zekere zin ook voor de 'burger'. Zolang de uitgesloten en kwetsbaren het 'nakijken' hebben omdat het aanbod welbeschouwd buiten hun leefwereld blijft, een planmatig verantwoord marstempo heeft of haaks staat op de toekomstverwachtingen en gevoelens van de betrokkenen, zal de mismatch aanhouden (TP, 469vv).

■ *Logica en dynamiek*. In nauwe aansluiting hierbij staat de bevinding dat mismatches ontstaan of verergerd worden als het aanbod van dienst, hulp, kadervorming of zorg te weinig rekening houdt met de *eigen* logica en redelijkheid van de betrokkenen (TP, 426vv) en met de daarmee samenhangende krachten die hun handelen en ontwikkelingen energie geven. In feite wortelt dit soort mismatch in enerzijds afstand tot de leefwereld van de uitgesloten en anderzijds in het niet serieus nemen van de redelijkheid van de eigen perspectieven daarvan. In heel ons onderzoek wemelt het van de voorbeel-

den waarin werkers opduiken, van RIAGG-medewerker tot wijkmanager, die het allemaal beter menen te weten, maar die in werkelijkheid angstig afstand houden tot het ruwe buurtleven en die door de combinatie van deze twee de aansluiting faliekant missen. Overigens krijgen buurtbewoners daar doorgaans de schuld van.

■ *Persoon en instrument*. Wat we ook van slimme methodieken en strategieën mogen verwachten, ze hebben in toenemende mate als grondstructuur dat ze 'onbeziel'd zijn: hun nut en succes hangen steeds meer af van de juiste uitvoering, dat wil zeggen van het nauwgezet opvolgen van de voorschriften en gebruiksaanwijzingen door de werker. Als aanspreekbare persoon 'verdwijnt' deze daardoor geleidelijk uit het werk en maakt plaats voor de 'onbezielde toepasser' die 'het ook niet helpen kan'. Toch is de ervaring in de presentiebenadering dat het behoud van een communicatieve, ontroerbare, aanklambare, soms modderende en soms opgewonden scorende werker de aansluiting sterk bevordert. Formeler gezegd: dat de werker ook en misschien zelfs vooral zijn eigen instrument is, is vanuit het oogpunt van de afstemming en aansluiting behalve een nuttig inzicht vooral ook een eenvoudige waarheid die het methodicisme met dikdoenerij verbloemt.

■ *Verskil en waardigheid*. De methodisch-strategische insteek op de mismatch-problematiek zal putten uit positivistische inzichten in het gedrag van mensen en zal in algemene termen voorschriften geven in termen van typen mensen, soorten situaties, gebruikelijke ontwikkelingen, standaard levenslopen, normale reacties etc. Dat kan haast niet anders, maar precies daarin schuilt ook een reëel gevaar op mismatch omdat onvoldoende rekening gehouden kan worden met het bijzondere, het concrete, het afwijkende, onafgestemde en andere. Kortom: met het verschil (vgl. Kal 2001; Van Houten 1999). Het tekort doen aan het verschil (door gelijkschakelen, normaliseren, verdringen en verdrijven) krenkt uiteindelijk de waardigheid van de betrokkenen – daar zijn we weer bij een van de dimensies van sociale uitsluiting. Ruimte maken voor het verschil richt de methodische aandacht op de 'normalen' en hun bejegening van 'anderen' – opbouwwerk of niet.

In het verlengde van deze analyses dienen zich vier insteken aan ter voorkoming van deze methodische vorm van mismatch met betrekking tot het bereiken van 'the least, last, lost and latest': zich leren begeven in hun tijd en ruimte, beter aansluiten bij hun leefwereld en het leven zoals dat door hen in werkelijkheid wordt geleefd, gelegenheid bieden aan de werker om als zijn eigen instrument te fungeren en ten slotte bevorderen dat er ruimte voor het verschil ontstaat waardoor een afwijkend leven met waardigheid en kwalitatief goed geleefd kan worden.

3.2 Culturele mismatch en maatschappelijke uitsluiting

Een derde soort mismatch gaat dieper dan de methodische, al heeft hij daarmee veel van doen. In de meest algemene termen gaat het er hier om dat het aansluiten soms niet lukt doordat er twee werelden op elkaar botsen, die elkaar domweg niet of minstens niet goed begrijpen (TP, 227vv). Die werelden, van de – schematisch gezegd – professionele zorg- en hulpverlener of welzijnswerker en van de meest kwetsbaren of reeds maatschappelijk buitengesloten, steken op alle belangrijke punten anders in elkaar: qua taal, hulpbronnen, uitzicht op de wereld, moraal, socialisatietrajecten, identiteitsbeleving, keuzemogelijkheden, sociale netwerken etc. Hetzelfde geldt *mutatis mutandis* voor de wereld van de *well-to-do* burger en de uitgestotene, de achterblijver, de minste, etc. Ook als men methodisch de mismatch maximaal bestrijdt, blijft dit culturele verschil. Er moet, zeker vanuit een presentieperspectief, apart aandacht aan besteed worden. Daarbij staan drie ingangen open.

■ *Professioneel*. Zonder het streven naar hoogwaardige kwalificatie op te geven, kan men mikken op een soort professionaliteit dat normatief-reflexiever ingericht wordt en daardoor het culturele verschil beter hanteren kan (TP, 827vv). Als professionaliteit vooral ontworpen en bevorderd wordt in het verlengde van de interne rationaliteit van de sector zelf (zoals thans vaak het geval is), zal de mismatch aanhouden en zelfs verergeren. Er lijkt me nogal veel voor te zeggen dat werksoorten zoals het opbouwwerk van dit soort mismatch veel te lijden hebben, omdat ze dikwijls worden gebruikt als de verlengde arm van het gemeentebestuur en omdat ondernemende werkers in deze discipline zich graag aan die druk onttrekken door zelf een bureautje te beginnen dat vervolgens opdrachten moet binnenslepen en vooral zonder omwegen waarmaken. Al bij al nodigt dat uit tot een (in mijn ogen: geheel verkeerd) soort frisse aanpakkeritis die gelijk gesteld wordt met 'professionalisering'.

■ *Bureaucratisch*. Culturele mismatches worden sterk bevorderd door verregaande bureaucratisering van voorzieningen, van in- en uitstroomcondities, van de verzilvering van gewone rechten, verantwoording afleggen en beleidscontrole. In dat licht is het belangwekkend naar alternatieven te zoeken: meer nabije, plattere, flexibele, zelflerende en zelfregulerende organisatiestructuren die beter kunnen inspelen op wat er werkelijk gevraagd wordt. Bureaucratische bestending van maatschappelijke ellende komt helaas maar al te veel voor: ons onderzoek geeft er overvloedige voorbeelden van (vgl. ook Hagedorn 1995; Handler 1996).

■ *Ontmoetingen*. Culturele verschillen, onderlinge angst, wederzijds onbegrip en zelfs haat over en weer, worden óók verkleind door ontmoetingen te

arrangeren. Kennis verwerven van elkaars leven, ervaringen, verlangens en culturen helpt de aansluiting te vinden en respectvol ruimte te maken.

Bestrijding en voorkomen van mismatch zijn zo verbonden met de bevordering van een alternatieve soort professionaliteit, het terugbuigen van bureaucratie en het tot stand brengen van dialogische situaties die wederzijds begrip voeden. Als de totstandbrenging van een goede aansluiting werkelijk tot de kern van de opbouwwerk-identiteit behoort, zouden we ook deze drie intenties dus terug moeten zien.

3.3 Conceptuele mismatch en sociale uitsluiting

De vierde mismatch draait om macht: wie heeft het voor het zeggen, en welke opvattingen en kennis tellen? Vanzelfsprekend hangt deze mismatch samen met de vorige maar het is zinvol om hem ook apart te benoemen. We onderkennen wederom drie aspecten.

■ *Zeggenschap en invloed*. Als cliënten geen reguliere plek hebben in de programmering van het aanbod, niet of nauwelijks *gehoord* worden bij de tenuitvoerlegging daarvan en als betrokkenen meer object dan *subject* van de hulp zijn, dan duurt de mismatch voort. Complicatie bij het aanpakken van deze factoren zijn ongetwijfeld de *cultural gap* tussen hen en de wereld waarop ze invloed willen kunnen uitoefenen, de ontoegankelijkheid en voorsprong van werkers en de uitsluiting door onbegrip (de onbegrijpelijkheid van deze met jargon en bureaucratische redelijkheid afgeschermd wereld). Ons onderzoek laat steeds weer zien dat de plek, stem en invloed van de betrokkenen, zelfs waar deze realiter gewaarborgd zijn en de ruimte krijgen, feitelijk uitermate miniem zijn omdat ze cultureel 'gesmoord' worden, niet kunnen klinken en tot gelding komen. Pas als de aansluiting ook in de meer *informele* sfeer wordt nagestreefd, overbrugt men deze hiaat enigszins (TP, 626vv; Galesloot en Harrewijn 1999; Galesloot 2001).

■ *Definitiemacht en geldige kennis*. Bij het tweede aspect ligt dat ingewikkelder, omdat de mismatch zich daarbij ook in de professionele geledingen zelf voordoet. De contactambtenaar, de helper die mensen thuis bezoekt, de straathoekwerker, de wijkagent die over straat zwerft, de sociaal-psychiatrisch verpleegkundige die ook contacten met cliënten onderhoudt in het buurthuis of op het sportveld, de pastor die onder de buurtbewoners leeft: zij allen ontwikkelen geleidelijk een soort begrip van sociale problemen dat in hogere echelons van hun organisatie vaak weinig gehoor vindt. Mismatch betekent in dit geval dat 'zij van boven' het beter (denken te) weten. Ook dat is in de grond van de zaak een kwestie van macht: wie bepaalt hoe het probleem voorgesteld of 'gedacht' (geconceptualiseerd) wordt? Wie doet ertoe bij de

vaststelling van iets als een bepaald probleem, als een urgent probleem, als een relevant probleem?

■ *Onderzoekssturing en -inrichting.* Daarmee is de focus reeds op het derde aspect gericht: als mismatch ten dele samenhangt met een 'conceptuele machtskwestie' (welk voorstelling van zaken geldt?) dan ook het voortraject daarvan: de verwerving van kennis en inzicht. Vrijwel alle beleid, professionalisering en methodiekontwikkeling is gebaseerd op onderzoek, maar het is in het kader van de bestrijding van mismatches niet onverschillig hoe dat onderzoek is ingericht, wat het doorlaat resp. wegfilt, wiens stem daarin doorklinkt, welke bronnen worden geraadpleegd dan wel overgeslagen, en welke kwaliteitscriteria (omtrent geldigheid bijv.) worden aangelegd. Ik heb het hier dan nog niet over tempo, structurering en locatie. Mismatch en de uitsluiting van kwetsbaren vinden ook hier, zó, plaats en men kan nauwelijks wat doen aan de facilitaire en methodische mismatches zonder ook iets aan deze afstemming in kennisverwerving te doen. Ook hier geldt het adagium van grotere nabijheid (zie Boog 2001; en het zeer imponerende: Reason & Bradbury 2001).

Het voorkomen of bestrijden van mismatches ten gevolge van 'kennis als macht' leidt ons met name naar het (anders) leren doen van onderzoek ten behoeve van beleid en methodiekontwikkeling en het krachtig present stellen van de voorstellingen van zaken conform de zwaksten.

3.4 Coördinatie-mismatch en sociale uitsluiting

Ten slotte de vijfde mismatch. Deze draait om de innerlijke afstemming van voorzieningen en om de redelijkheid van de coördinatie en controle of beheersing. Aanbod, voorzieningen, beroepskrachten, programma's: ze worden in overvloed aangeboden en deze overvloed is vaak verantwoordelijk voor het niet-aansluiten (mismatch) bij de uitgesloten en meest kwetsbaren. Elk element heeft zijn eigen aansturing en intentionele kaders, maar het betere is daarbij al gauw de vijand van het goede – althans dat wijst ons onderzoek steeds weer uit. De gebruikelijke oplossing van een strakke, centrale regie produceert op haar beurt weer een eigen soort mismatch. Een maar al te bekend verschijnsel. We beschrijven drie dilemma's (of ingangen).

■ *Samenhang en chaos.* Een bijzondere moeilijkheid in dezen geldt, om te beginnen, de verhouding tussen orde en chaos. Wie wil aansluitend bij mensen van wie het leven onbeheersbaar, chaotisch, onordelijk en soms zelfs bandeloos is, komt niet uit als hij het aanbod tot in de finesses wil ordenen: plannen, vastleggen, inkaderen, coördineren etc. Dat sluit vaak weinig aan bij het leven waarvoor men betekenisvol wil zijn (vgl. Baart 2000, "Zich afstemmen op de onafgestemden").

■ *Regulering en vrijheid.* Behalve dat 'masterplans' hier gemakkelijk mismatches geven, ligt er ook een moeilijk hanteerbaar dilemma op het niveau van de individuele werker. Het tegengaan van mismatch, zeker waar het gaat om maatschappelijk zeer kwetsbare en zelfs uitgesloten mensen, is gebaat bij een behoorlijke professionele discretionaire ruimte (Handler 1986, Soetenhorst 1990; Schuyt & Steketee 1998) en bij het vermogen tot zelfregulatie (Donkers 1999). De eerste laat een zeker ruimte aan de professionele werker om naar bevind van zaken te handelen en daarbij zo nodig bestaande regels met verstand terzijde te laten. Het tweede mikt op de ontwikkeling van vermogens bij de werker om niet zozeer in nederige gehoorzaamheid aan de baas en de vakregels zijn / haar werk te doen, maar om vooral ook zelf het (eigen) handelen op een bevredigende wijze te kunnen, dan wel te mogen, regelen en aansturen.

■ *Professionals en vrijwilligers.* En ten slotte hebben we een zeer lange ervaring met betrekking tot het derde dilemma. Kort gezegd, komt het erop neer dat vrijwillig(st)ers bijzondere mogelijkheden hebben om mismatches te voorkomen. Dat ze meer vrijheid genieten dan beroepskrachten, dichter bij het geleefde leven staan, zich aan onrendabele projecten mogen wagen en veel meer de tijd kunnen nemen, is dikwijls zeer behulpzaam om te kunnen aansluiten bij 'weggestopte' mensen. In het kader van die match is het zaak vrijwilligers op een specifieke manier toe te rusten en er vooral voor te waken dat ze niet te veel op beroepskrachten gaan lijken. Toch gaat de huidige tendens zeer sterk die kant op: vrijwilligers als een semi-professioneel proletariaat, dat naar gelang de conjunctuur voor een habbekrats kan worden ingeschakeld en even zo gemakkelijk weer kan worden weggedaan, en dat bovenal gedacht en gewaardeerd wordt vanuit een professioneel perspectief (vgl. Baart 2001, "Hoe kom je erbij. Over mogelijke taken van vrijwilligers").

Ook deze mismatch kan programmatisch vertaald worden: bevorderen van het eigene van vrijwilligers, zoeken naar ruimte voor zelfregulatie door beroepskrachten en scheppen van ruimte en vrijheid in plannen van aanpak zodat er gepast en flexibel met de concrete werkelijkheid van 'anderen' omgegaan kan worden.

3.5 Resumé

Er zijn, mede met gebruikmaking van een presentie-achtige manier van kijken, vijf soort mismatches beschreven die raken aan de kern van de opbouw-werk-identiteit. We vatten ze samen in Tabel 2 (aan het slot van paragraaf 4.1). Uiteindelijk roept deze beschrijving annex analyse een tweevoudige vraag op:

- de eerste bevindt zich op het niveau van de middelen en betreft de kwestie hoe en waar deze mismatches praktisch weggenomen, voorkomen of verkleind kunnen worden. In feite geeft deze beschouwing reeds een aanzet tot de beantwoording van die vraag.
- de tweede is aanzienlijk principiëler en betreft de theorie van het vak: hoe dient het vak überhaupt gedacht en ontwikkeld te worden zodat de aansluitingskwestie niet als *collateral damage* verschijnt die fatsoenlijk inperking behoeft, maar als het theoretisch identiteitsmoment bij uitstek? Een *theorie* van de aansluiting dus: dat is de kwestie. Met de uitdrukking 'collateral damage' (bijkomende schade), dat we zo goed kennen als standaard excuus over precisiebombardementen die wat onprecies uitvallen, wil nog eens beklemtoond zijn in welke sfeer van interventionistische pretenties we ons hier bevinden.

Deel II gaat in op de vraag wat de presentiebenadering en theorie voor het opbouwwerk, en in het bijzonder voor de zojuist geanalyseerde mismatch-problematiek, zou kunnen betekenen. Die vraag zal niet puur methodisch opgevat worden; in dat geval zou men zich beperken tot het aanwijzen en ophelderen van werkprincipes, methoden en technieken die in de presentiebenadering worden gebruikt en die nuttig lijken voor het opbouwwerk. Er ligt een tweede, eveneens niet ingeslagen weg open: die betreft niet zozeer de methodiek maar eerder het soort vragen waarop de een (het opbouwwerk) en waarop de ander (de presentiebeoefening) ingaat, en daarbij gaat het onvermijdelijk ook over de onderliggende professionaliteit. Dit soort beantwoording van de vraag is minder praktisch en misschien ook al spannender, omdat de eigen reikwijdte van elk gezien wordt en daarmee dus de onderlinge verhouding van opbouwwerk en presentie. Mijn grootste bezwaar is echter dat er op deze manier stilzwijgend complementariteit wordt verondersteld, als zou presentie iets *buiten of tegenover* het opbouwwerk zijn. En dat lijkt me niet het geval. De derde manier om op de opgeworpen vraag in te gaan, betreft de grondslagen van het opbouwwerk, zijn identiteit en zelfverstaan en de (recente) profilering in termen van beroepsprofiel, statuut, theorievorming, leerstoel, handboeken, beroepsvereniging etc. (zie: Broekman 1998; Duyvendak 2000a; Van den Hoven 2002; *Statuut* 2001). De idee daarbij is deze: we zijn in het opbouwwerk druk doende onze koers te bepalen, waarbij de mismatch-problematiek cruciaal is, en kan het zijn dat we daarbij een goede impuls zouden kunnen krijgen vanuit de presentietheorie? Startpunt ligt dan dus bij een eigen behoefte aan verdieping en fundering van het opbouwwerk. Ik meen dat de presentietheorie – mits goed begrepen en in zijn volle omvang voor ogen genomen – inderdaad het opbouwwerk in zijn profilerings- en grondslagendiscussies van dienst kan zijn. Maar tegelijk is

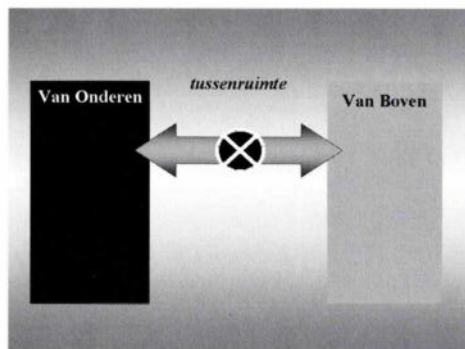
een bescheiden waarschuwing op zijn plek: deze manier van ingaan op de vraag is een *theoretische*, vergt een theoretisch en zakelijk-argumentatief redeneren. Wie dus zit te wachten op methodische suggesties, op aansprekende praktijkvoorbeelden, op 'best practices', op effectmetingen of kant-en-klare suggesties aan beroepskrachten, komt bedrogen uit. Niet dat de presentiebenadering zulke zaken niet in huis zou hebben (*TP* staat er vol van!), ook niet dat ik er weinig interesse in zou hebben (integendeel zelfs) maar hier is domweg wat anders aan de orde: een fundamentele kwestie op het niveau van de theorie en grondslagen van het vak 'opbouwwerk'.

Deel II Een theorie van de Derde Partij

4 Van mismatch-analyse naar de rol van de Derde Partij

4.1 Positie kiezen in de hiaat: een model

De strekking van de verhandeling over de mismatch problematiek kan als volgt worden samengevat (ik introduceer daarbij tevens een begrippenapparaat dat we verder zullen gebruiken).

Figuur 1. Basismodel van de mislukkende aansluiting van twee werelden.

In onze samenleving sluiten Van Onderen en Van Boven¹ niet vanzelf goed op elkaar aan (Figuur 1). Er gaapt een gat tussen hen of dat gat dreigt te ontstaan. Bestaat het eenmaal, dan betekent het dat beleid en hulp niet goed 'aankomen' en dat Van Onderen onvoldoende gebruik kan maken van zijn rechten en participatiemogelijkheden. Opgeteld leidt dat ertoe dat Van Onderen dus geleidelijk 'afhaakt', niet aangestuurd of

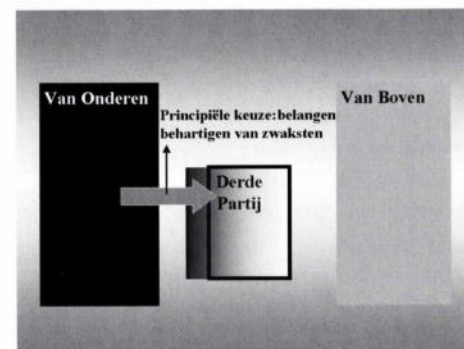
bereikt kan worden en dat er spanningsvolle verhoudingen tussen beide groeien. Om begrijpelijke redenen is het ongewenst dat deze hiaat blijft bestaan.

In beginsel kan de hiaat gedicht worden doordat één van de partijen een flinke veer laat en zich naar de ander toe beweegt, of doordat beide stappen in elkaars richting zetten. Precies in de omstandigheid dat één of beide de eigen positie moet(en) opgeven, schuilt de beperking van deze mogelijkheid. Daarom is een andersoortige oplossing interessant: in de hiaat tussen beide partijen wordt een Derde Partij geïnstalleerd en deze heeft de opdracht dat aansluiten tussen Van Onderen en Van Boven tot stand te brengen. In ons geval is het opbouwwerk zo'n Derde Partij, maar ook de presentie-beoefenaar blijkt veelvuldig zo'n positie of rol in te nemen.

Om zijn opdracht goed te kunnen vervullen, moet die Derde Partij zelf afgestemd zijn op zowel Van Boven als op Van Onderen en ook naar

¹ Ik zal verderop beter geschikte termen voor Van Onderen en Van Boven gaan gebruiken, maar dat behoeft een afweging die ik niet tussendoor kan geven zonder het betoog te verstoren. Tot zolang dus deze triviale uitdrukkingen.

beide kanten openstaan. Daarmee is een specifieke positie gegeven: die van de grensganger, de makelaar, de mediator, de bruggenbouwer, de tolk, verbindingsfiguur en zelfs, zo las ik ergens, van de loopplank. Kort en goed: het opbouwwerk staat er tussen in (waar tussenin zullen we verderop bespreken; we volstaan nog even met de globale aanduidingen Van Onderen en Van Boven). Men zou ook kunnen zeggen dat het primaire, enkelvoudige aansluiten (van Van Onderen en Van Boven) omgezet is in een secundair en tweevoudig afstemmen (nl. van de Derde Partij op enerzijds Van Onderen en op anderzijds Van Boven).

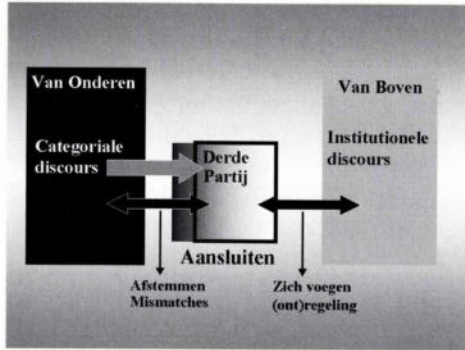

Figuur 2. De positie van de Derde Partij: weliswaar midden tussen Van Boven en Van Onderen, maar overhellend naar en kiezend voor Van Onderen.

Voor zover het opbouwwerk die complexe afstemming behartigt, is een preferente richting in zijn *Statuut* gegeven (zie Figuur 2): het opbouwwerk wil het belang behartigen van de zwaksten (dat geldt niet alleen principieel en formeel, maar ook waar dat momenteel praktisch niet goed te zien is, bijv. omdat het opbouwwerk die zwaksten met drang/ dwang benadert of met een taal, voorkomen, projectkeuze en analysekader meer met de dominante partij dan

met de zwaksten van doen lijkt te hebben: nergens geeft het opbouwwerk deze pretentie expliciet op). Ook de presentiebeoefening maakt een dergelijke keuze.

De opdracht om èn aan te sluiten èn af te stemmen op Van Onderen en Van Boven èn principieel te kiezen voor de zwakste partij is uitermate complex en staat permanent onder druk te mislukken. Dat is eigen aan de positie en geen ongelukkige bijkomstigheid. Mismatches noemden we een bepaald soort mislukte afstemming nl. van de Derde Partij op Van Onderen. De andere falende afstemming (nl. van de Derde Partij op Van Boven) kan benoemd worden als ontregeling; bij mismatches hoort het begrip afstemmen, bij ontregeling zich voegen en te samen gaat het over aansluiten (zie Figuur 3: volgende pagina).

Figuur 3. De positie van de Derde Partij tussen categoriaal en institutioneel discours, zich afstemmend en zich voegend.

We hebben vastgesteld dat mismatches vooral ontstaan doordat het afstemmen op Van Onderen doorgaans aangestuurd wordt vanuit een andere wereld dan die van de zwaksten zelf (*the lost, least, last and latest*). Die andere wereld – waarover zo dadelijk meer – heeft een (interventie)logica die even verstandig en begrijpelijk als hinderlijk en blokkerend is voor het aansluiten.

Het identificeren van mismatches is een precare zaak en wat men voor mismatch houdt, hangt in elk geval óók af van (letterlijk) het standpunt dat men inneemt en de ideeën die men erop nahoudt over de eigen identiteit. Wij kozen het zogeheten participatief-experientiële discours (TP, 305) en deden een poging de mismatches te benoemen vanuit de presentietheorie.

Samenvattend wezen we op de volgende mismatches (zie volgende pagina, Tabel 2).

Mismatch (niet aansluiten vanwege tekorten op het ... terrein)	Uitwerking	Toelichting
1 facilitair (geen geschikte middelen)	volum allocatie	ontbrekende middelen middelen en voorzieningen anders bestemd
2 methodisch (ingebouwde beperkingen van de aanpak)	inventiviteit tijd en ruimte logica en dynamiek persoon als instrument verschil	ongedurige, haastige methodiek- en projectcarroussels onafgestemdheid op beleving van tijd en plaats van de zwaksten onbegrip voor de eigen redelijkheid van de zwaksten voorrang aan methodiek boven het aanbod van het sociaal-culturele kapitaal van de werker onvolgende oog en ruimte om recht te doen aan het bijzondere, afwijkende, het verschil van de zwakste(n)
3 cultureel (botsende werelden)	professioneel bureaucratisch ontmoelingen	restrictieve invulling van wat een goede beroepskracht is en doet formalistische en afstandelijke bejegening gebrek aan mogelijkheden 'met elkaar te verkeren' draagt bij aan slechte aansluiting
4 conceptueel (welke inzicht in de werkelijkheid tell?)	zeggenschap definitiemacht onderzoekssturing	onderzochten worden niet werkelijk / vrijelijk gehoord informele en alledaagse kennis van onderzochten weegt niet zwaar onderzochten hebben weinig invloed op onderzoeksrichting / vraagstelling
5 coördinatie (afstemmingsproblemen)	chaos vrijheid vrijwilligheid	de ordeelijkheid van professionele interventies kan weinig met de chaos van de zwaksten professionals hebben te weinig vrijheid om flexibel te kunnen reageren vrijwilligers worden vooral als hulpe van professionals ingeschakeld en niet vanwege hun eigen, bijzondere kwaliteiten

Tabel 2: Samenvatting van geanalyseerde mismatches.

4.2 Toegespitste vraagstelling

Uit deze verkenningen en beschrijvingen komt de meer toegespitste vraagstelling van deze bijdrage voort. Volgens sommigen, zoals Jan Willem Duyvendak (1997; vgl. Schuyt 1985), zou de positie van Derde Partij het theoretische fundament van het opbouwwerk behoren te zijn, het kernstuk van de grondslagen (discussie). Ik ben het daarmee eens, in elk geval waar het om het Nederlandse opbouwwerk gaat. Overigens mag men aannemen dat een deugdelijke theorie van de Derde Partij een veel bredere maatschappelijke relevantie bezit. De tussenpositie van de Derde Partij wordt gekenmerkt door een labiel evenwicht² van verleidingen en verlokkingen (meegaan in hetzij populistische ideologieën van Van Onderen hetzij in een betweterig en straf no nonsense beleid van Van Boven) en van interne en externe druk (vanuit de overheid, vanuit de beroepsgroep, vanuit buurtbewoners, vanuit maatschappelijke organisaties etc.). Kort en goed: de positie van de Derde Partij is inherent verbonden met het risico om te bezwijken onder tegenstrijdige krachten en de eigen identiteit hetzij te sterk en eenzijdig, hetzij te zwak en plooibaar te formuleren. Of beide tegelijk – dat blijkt ook te kunnen. *De theoretische doordenking van de positie van de Derde Partij is tegelijk een theoretische doordenking van de werksoortelijke identiteit die spanning als een kernstuk van de identiteit accepteert.* Precies in dat 'spanning als kernstuk van de identiteit' schuilt de moeilijkheid die ik zal trachten aan te pakken. Ik zal daarbij een ruim gebruik maken van inzichten uit de presentietheorie, zoals neergelegd in *Een theorie van de presentie*.

Men zou overigens kunnen denken dat de bedoelde moeilijkheid allang is opgelost. Ik ben niet onbekend met de protocollen van (inter)mediaren of mediators, die conflicterende partijen – scheidende huwelijkspartners, buurtbewoners, burgers-overheden, leden van van een maatschap, consumenten-producenten – helpen om hun problemen te overwinnen en tot een gezamenlijk en dragelijk 'bestand' te komen (zie bijv. Meijer & Toenders 2000). De theoretische onderbouwing van die nuttige praktijken is over het algemeen echter belabberd of ontbreekt domweg en wordt 'opgevangen' in een flinterdunne 'filosofie' (over decentrerende en afkoeling, communicatiebewaking en geleide indirectheid) maar vooral in een gedetailleerd, agogisch aandoend protocol van gespreks-, bejegening- en besluitvormende regels. Dáár zullen we nauwelijks hulp kunnen vinden voor een verdere ontwikkeling van een *theorie* van de Derde Partij.

2. Vandaar ook aanduidingen als 'balanceren' en 'evenwichtskunstenaar' die ook voor het opbouwwerk worden gebruikt, bijv. door Marcel Spierts en Cees Schuyt.

Ten slotte, in een bescheiden bijdrage als deze kan onmogelijk een integrale theorie van de Derde Partij ontvouwen worden. Ik ben al blij als we een eerste schets ter tafel krijgen en als op basis daarvan met vrucht verder gewerkt zou kunnen worden.

5 De aard van de tussenruimte

Ik begin de behandeling van het geformuleerde probleem met twee essentiële verkenningen: de vraag naar het 'tussen wie of wat' en de ontoereikendheid van formele interpretaties van de aansluitingsopdracht in dezen. We sluiten af met een recapitulatie: de contouren van de gezochte theorie.

5.1 Welke tussenpositie is bedoeld?

De tussenpositie waarin de Derde Partij is gesitueerd, wordt door mij op een specifieke manier opgevat, die weliswaar in het opbouwwerk niet ongebruikelijk is, maar die evenmin vanzelf spreekt. Daarom moet dat eerst toegelicht worden.

Afgewezen interpretaties van de tussenruimte

Soms (bijv. Duyvendak 2000a; Schuster 2001) wordt in de praktijk of theorie de tussenpositie gedacht als tussen bepaalde sectoren (bijv. opbouwwerk tussen economie, sociaal en fysiek); dan gaat het om de vraag welke in steek of welk *probleemaspect* voorbehouden of eigen is aan het opbouwwerk en 'tussen' betekent in deze context meestal dat het opbouwwerk zich niet moet beperken tot één van deze drie. Overigens mogen we buurteconomie, werken aan sociale cohesie en bijv. woningbouw te samen tot het opbouwwerk rekenen.

Soms (m.n. door Spierts in zijn vele, recente ontwerpen van CMV) wordt in de praktijk of theorie de tussenpositie gedacht als tussen bepaalde vakgebieden (opbouwwerk tussen educatie, sociale hulpverlening, recreatief werk etc.): in dat geval is de vraag aan de orde naar de in te zetten *disciplines*, en dikwijls hangen daarmee ook keuzes voor bepaalde groepen van cliënten samen. Opbouwwerk zou een eigen palet hebben (met bijv. sociale planning, campagnevoering, gemeenschapsontwikkeling, etc.) en zou niet buiten dat scala mogen treden. 'Tussen' betekent hier: niet naar de ene of de andere kant omvallen (geen van alle), en 'tussen' betekent dus niet: van alles wat, zoals bij 'tussen economie, fysiek en sociaal'. Men denkt wellicht dat aan het 'tussen de disciplines' tegenwoordig toegevoegd mag worden 'tussen *instellingen*', dus opbouwwerk tussen politie, school, arbeidsbureau, woningbouwcorporatie etc. Maar ik denk dat dit soort tussenposities de optelsom is van de beide eerder genoemde tussenposities en dus geen 'eigen' tussengebied behelst.

Ik vind in de literatuur volop derde 'tussen', nl. tussen de verschillende niveaus van sociale interventie, dus tussen basis en top, tussen buurt en overheid, tussen uitvoering en beleid, tussen aanbod en klant; en misschien mogen we juist hier zeggen tussen Van Onderen en Van Boven. Doorgaans is de inzet van de tegenstelling hier eigenlijk: minoriteit versus dominant, zwak tegenover sterk; de opdracht van de tussenpositie is minstens om niet te veel mee te gaan met de dominante, sterke partij. 'Tussen' betekent dan: je niet laten verleiden door de macht, het aanzien en het geld.

En ten slotte een laatste interpretatie van 'tussen', nl. tussen formeel en informeel of tussen straat en staat. Hier gaat het om soorten kennis en om circuits waarin het 'echte' werk gebeurt. 'Straat' wordt in dat geval gevangen in 'street wise' (Anderson 1990 en 1994), waarmee een belangrijke, praktische kennis wordt bedoeld, die academici en bureaucraten ernstig te denken zou moeten geven. 'Informeel' wordt geassocieerd met de achterkamertjes, met gesloten kringen en nepotistische constructies waarin bekenden met elkaar de dienst uitmaken. 'Tussen' betekent in deze context dat het opbouwwerk deze circuits en kennistypen met elkaar moet verbinden.

De ruimte tussen categoriaal en institutioneel discours

Deze vier betekenissen zijn dus niet bedoeld. Welke dan wel? Ik verwijs graag naar de presentietheorie waar we diep op deze materie zijn ingegaan (TP, 430vv). Ik citeer die vindplaats.

Miedema (1986; 1987) heeft in zijn leefwereldstudies de vruchtbaarheid aangetoond van het beschrijvend-analytische concept 'discours'. Hij maakt aannemelijk dat processen van volwassen worden, socialiseren en 'vermaatschappelijken' vergen dat de overgang wordt gemaakt van het categoriale naar het institutionele discours (of minstens dat beide de aansluiting vinden). 'Discours' betekent in deze context (wij formuleren een en ander veel losser dan Miedema): het geheel van betekenisgevingen, gewoontes, geldige redeneringen, gezichtspunten, waardenhiërarchieën en identiteits- en plausibiliteitsmodellen dat het sociale handelen van de betrokkenen fundeert en dat in hun interactie steeds weer bevestigd wordt. 'Categoriaal' duidt op de levenssfeer van zo'n discours, in dit geval: gezin, familie, buurt, vriendenkring, bende of het vrijetijdscircuit. Kortweg: de naar affiniteit en affectiviteit gemeten meest nabije, sociale groep waarin men op dat moment zijn significante anderen vindt. Het 'institutionele discours' staat voor de betekenisferen van school, arbeid, het welzijnswerk, de gezondheidszorg, de politie en wat dies meer zij.

Het categoriale discours kan in belangrijke mate geïnstitutionaliseerd zijn; het meest typerende is evenwel dat het daar heersende 'vertoog'

niet identiek is met het dominante, maatschappelijke vertoog. De opgave is nu juist om die 'eigen levenssfeer' (van familie, straat, buurt of bende) in harmonie te krijgen met het 'institutionele discours'. In sommige gevallen gaat dat moeiteloos, soms ook staan beide discoursen haaks op elkaar, mislukt de aansluiting en wordt het verleidelijk om nadrukkelijk terug te vallen op een eigen categoriaal vertoog (bijvoorbeeld van krakers, junks, straatbende, spijbelaars of, minder dramatisch, van nette armen die zich voorhouden liever een onopgeleid en goed mens te zijn dan rijk, gestudeerd en bekakt). Miedema laat zien dat zich in de uitwisseling tussen beide discoursen ook typen of zelfs culturen vormen, variërend van maatschappelijk geïntegreerd en respectabel tot deviant, marginaal en crimineel. Gegeven de vruchtbaarheid van de analyse van leefwerelden en levenslopen in termen van discoursen, achten we het minder noodzakelijk de dynamiek van de leefwereld te analyseren als de wisselwerking tussen de objectieve en de subjectieve dimensie (wat de analoge termen zijn uit de analyse van de algemene leefwereld). Maar dat kan wel. In beide gevallen gaat het met name om de vraag hoe individuen of groepen ertoe komen om een bepaalde leefstijl aan te nemen of een bepaalde strategie tot de hune te maken. Afhankelijk van de vraag of men een 'individueel' of een 'categoriaal' antwoord zoekt (het ene zal het andere overigens nodig hebben) kan de analyse het best in termen van 'subjectieve - objectieve dimensie' dan wel in termen van 'categoriaal - institutioneel discours' geschieden. Beide manieren van analyseren willen uiteindelijk dezelfde *afstemmingsvraag* beantwoorden, waarbij ervan uitgegaan wordt dat de leefstijl het antwoord bevat op de vraag: hoe raken mensen in hun subjectieve of categoriale perspectieven en in hun carrière afgestemd op structuren van de leefwereld? De formulering *afgestemd raken* is met opzet gekozen. Het is voor een deel een resultaat waarop wordt geanticipeerd in de gehanteerde perspectieven, voor een deel is het ook een (onbedoeld) effect van de carrière die zij doormaken.

Tot zover het citaat. We kunnen het beeld met enkele grove streken nog wat verder intekenen. Er vindt namelijk verkeer plaats tussen beide discoursen, enerzijds zijn mensen almaar op weg naar het institutionele discours, anderzijds reikt dat institutionele discours almaar de hand aan mensen in het categoriale discours. Dat laatste zal weinig illustratie behoeven als men zich nog eens realiseren wil dat het gaat om de school, het werk, de gezondheidszorg, de overheid, de handel etc. Dat mensen eigener beweging gedurig op weg zijn naar verdere verworteling in het institutionele discours verloopt, zeker aanvankelijk, uiteraard via de gebruikelijke *socialisatie*. Per slot van rekening is socialisatie in zijn opeenvolgende fasen niets meer of minder dan het proces van uittreden uit het kleine milieu thuis (categoriaal) en volwaardig lid

worden van deze publieke wereld (institutioneel). Interessant is dat dat verkeer patronen en structurele kenmerken heeft: er zijn fasen, stadia, maar ook min of meer vaste routes, er zijn voor bepaalde groepen kenmerkende trajecten, er zijn typische carrières, op die routes liggen keerpunten, statusovergangen, wissels en ontsporingskansen (TP, 429vv). Over het hoe en wat daarvan is veel kennis voorhanden. Langs de routes, trajecten en carrières vindt men bovendien talrijke hulpbronnen, waarvan er sommige standaard zijn en andere vooral bij heel bepaalde groepen of categorieën behoren.

Welnu, als ik spreek van de tussenruimte, bedoel ik dit veld waarop zich het verkeer afspeelt tussen categoriaal en institutioneel discours. En dáárin plaats ik dan ook de Derde Partij: die bevindt zich in dat verkeer, tussen die trajecten en carrières, bij de hulpbronnen en keerpunten. Zijn tussengebied is dus niet leeg of stil: er is al uitwisseling, er zijn gerichte, bewegende patronen, er zit al lijn in de verbinding. Bovendien zijn er tal van concepten om wat daar gebeurt op zijn noemer te kunnen brengen. Dat zijn belangrijke vaststellingen en ze bepalen in hoge mate wat de Derde Partij daar te doen heeft, wat zijn context is en wat zijn 'werkmateriaal'. De intentie van 'aansluiten' is (net als empowerment trouwens) een eigenschap van het *veld zelf* en wordt dus *niet* door de Derde Partij geïntroduceerd. De Derde Partij wordt in dit begrippenapparaat van meet af aan in een dynamische, ontwikkelingsgerichte context gedacht en dus niet, zoals we veelal vinden, in een statisch geheel van naar elkaar loerende partijen. Bovendien – het werd al even opgemerkt – is in dit begrippenapparaat recht gedaan aan de objectieve en subjectieve pool van de sociale werkelijkheid, *zonder echter in deze tegenstelling te blijven steken en haar te verabsoluteren*. Ten slotte zij opgemerkt dat ik dus ook niet kies voor het aan Habermas ontleende en in het opbouwwerk zo populaire onderscheid van leefwereld en systeem, hoewel categoriaal en institutioneel discours daar wel op lijken. In het boek (TP, 409vv) hebben we al uitgelegd dat Habermas' concept van een andere orde is dan die welke we hier (en in het opbouwwerk) nodig hebben. Los daarvan, is een deel van de kritiek op Habermas' rigoureuze scheiding terecht (er zit behoorlijk wat systeem in de leefwereld en zeker ook veel leefwereld in het systeem). Van beide bezwaren hebben we met het door ons gekozen begrippenapparaat nauwelijks last, terwijl een belangrijk deel van het onderscheid wel overeind blijft. Dat ik gebruik maak van een conceptualisering die in Nederland vooral door de criminoloog Miedema is uitgewerkt, betekent dat er een interesse naar deviantie achter schuil gaat. Dat acht ik niet bezwaarlijk, omdat deviantie een trefwoord is van een mislukte aansluiting, en precies om het aansluiten en het mislukken ervan was en is het me te doen. Ook zonder een strafrechtelijke belangstelling kan men dat conceptuele apparaat gebruiken.

5.2 Aspecten van de gezochte theorie van de Derde Partij

Alvorens een voorstel te kunnen formuleren met betrekking tot de Derde Partij op het tussengebied van categoriaal en institutioneel discours zullen enkele vragen beantwoord moeten worden die de contouren van de gezochte theorie helpen schetsen.

We kunnen de tussenruimte als een tamelijk formeel en zelfs neutraal toernooiveld beschrijven en vervolgens gaan praten over de techniek van koppelen, aansluiten, afstemmen, matchen en voegen etc. De theorie van de Derde Partij zou dan een inhoudelijk lege theorie zijn en het meest lijken op tolken en vertalen: jezelf erbuiten houden en louter het een zo nauwgezet mogelijk omzetten in het ander. Ik heb bezwaren tegen een dergelijke 'lege' conceptualisering. De toelichtingen op de mismatches maken immers duidelijk dat het technisch-organisatorische of methodische probleem verhoudingsgewijs gering is vergeleken met het culturele probleem en het vraagstuk van macht of sturingmogelijkheden. De consequentie daarvan is dat er in of ten behoeve van het tussengebied en de daarin geïnstalleerde Derde Partij een *inhoudelijk* gezichtspunt beschikbaar moet zijn. Alleen zo kan een *argumentatieve* (tegen)kracht gemobiliseerd worden die een eigen sturing aan het aansluitingsproces kan geven. Louter de intentie van open en acceptabel zijn voor beide partijen is duidelijk géén krachtschenkend, laat staan een inhoudelijk gezichtspunt, net zo min als de idee puur een tolk te zijn.

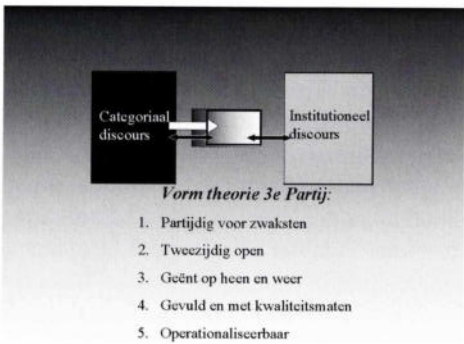
Het aansluiten vanuit het categoriaal circuit is vooral problematisch voor de allerzwaksten en om hun belang (nl. aangesloten raken op het institutionele discours) moet het dus gaan: een neutraal-formele positie zou de scheve machtsbalans in dat tussengebied onverlet laten. Van de andere kant is de Derde Partij *als* Derde Partij met aansluitingspretenties ogenblikkelijk uitgespeeld, indien de beoogde inhoudelijkheid en positiekeuze zó partijdig zouden zijn, dat de Derde Partij niet langer naar beide kanten open kan staan. Ik meen om die reden dat bijv. de populaire empowermenttheorieën (die overigens tussen substantieel en formeel in hangen) te eenzijdig zijn en daarom geen geschikt referentiepunt voor de Derde Partij kunnen zijn. De gezochte inhoudelijkheid moet – en dat is hier de pointe – van bijzondere aard zijn: wél partijdig maar niet eenzijdig. Dat is overigens heel goed mogelijk en zeker niet vragen om de kwadratuur van de cirkel.

De theorie van de Derde Partij zou op het niveau van haar componenten moeten passen bij de componenten van de handeling van het afstemmen zelf. Vanzelfsprekend zit daarin een inventiviteitsaspect (hoe professioneel adequaat te handelen?), maar er zijn onmiskenbaar meer componenten, zoals een intentioneel kader (waartoe aansluiten?) dat tevens een kwaliteitsnormering bevat en ten derde de juiste positionering. Doordat de

positie van de Derde Partij inherent spanningsvol is, zoals we zagen, betreft de positioneringsvraag niet alleen de relatie (waar en met wie?) maar ook de ethiek van het in de spanning gaan staan.

Figuur 4. De drie componenten van een theorie van de Derde Partij.

Figuur 5. Vormelijke eisen, te stellen aan de theorie van de Derde Partij.

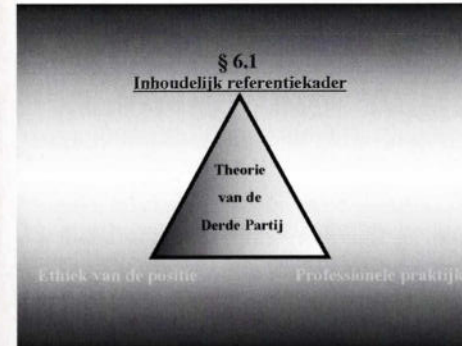
werk toegesneden moeten worden, maar integendeel breed genoeg moeten zijn om al deze rolnemers te kunnen bedienen. De gezochte breedte zal echter voor het opbouwwerk passende zaken moeten bevatten.

5.3 Recapitulatie

Een acceptabele theorie van de Derde Partij (zie Figuur 4 en 5) genereert een inhoudelijk-partijdig programma in het gebied tussen het categoriale en institutionele discours dat vanuit beide zijden gelezen en beaamd moet kunnen worden en dat zoveel referentiële zelfstandigheid biedt dat de Derde Partij tot beide zijden een bereedeneerde afstand kan houden of juist nabijheid zoekt, die inhoudelijk-argumentatief onderbouwd kan worden. De daartoe strekkende theorie dient opheldering te verschaffen over de componenten 'intentie', 'positionering' en 'inventie'. Ik herinner er nog eens aan dat de Derde Partij hier behartigd wordt door het opbouwwerk, maar dat kan in principe ook door andere(n) gebeuren, zoals de advocatuur, het pastoraat, de huisarts of bijvoorbeeld de wijkagent. Een theoretische schets van de Derde Partij zou niet exclusief op het opbouwwerk

6 Globale schets van een theorie van de Derde Partij

Zoals reeds gezegd zullen we de gezochte theorie slechts schetsmatig kunnen uitwerken.

Figuur 6. Eerste component van de uit te werken theorie.

6.1 Inhoudelijk referentiepunt (intentioneel kader)

De presentietheorie, waarin de combinatie van het aansluiten, partijdigheid en spanningen ook centraal staat, heeft als inhoudelijk referentiepunt een idee van menselijke waardigheid. Mij lijkt dat 'waardigheid' ook hier het intentionele kader kan zijn, zij het dat het daartoe meer gesystematiseerd moet worden (zie Figuur 6). Aan die poging zet ik me allereerst.

6.1.1 Vijf dimensies van waardigheid

Wat is of verstaan we onder (het streven naar) menselijke waardigheid? Eenvoudig gezegd in elk geval dat de positieve (of hoge) waarde van de (of elke) mens erkend wordt en tot gelding komt. Waardigheid veronderstelt dus een 'van waarde zijn' en 'een waarde bezitten', waarbij 'waarde' niet alleen betrekking heeft op de prijs (verhandelbaarheid) maar ook op het belang en nut (bruikbaarheid), op aanzien (gewicht) en zin (betekenis). De aanvullende formuleringen 'erkennen' en 'gelden' zijn opzettelijk gekozen omdat ze goed vertolken dat waardigheid niet beperkt kan blijven tot een (waarde) 'zijn' of 'hebben' maar onherroepelijk behoort tot de sociale registers van het wederzijdse en het reflectieve (TP, 834vv). We komen erop terug.

1 We kunnen 'waardigheid' in vijf dimensies uiteenleggen; daarmee wordt het inhoudelijke referentiepunt van een theorie van de Derde Partij gespecificeerd. De eerste dimensie van waardigheid betreft het naakte bestaan en is dan ook sterk instrumenteel van aard. Wederom eenvoudig en zonder omhaal geformuleerd: als mensen hun leven niet zeker kunnen zijn, als zij veroordeeld zijn te creperen of als bedelaars hun hand moeten ophouden, als sloebbers langs de straten moeten schuimen of noodgedwongen hondenbrokken uit blik eten dan vinden we dat hun waardigheid in het gedrang is geraakt. Dat vinden we doorgaans tegen de achtergrond van twee zaken: anderen vergaat het niet zo (vergelijken) en in principe hoeft het zo niet te gaan (verhelpbaar). Waardigheid is relatief en normatief; het is zinloos van

waardigheid te spreken als allen in dezelfde omstandigheden verkeren of als de omstandigheden onveranderbaar zijn. We spreken niet van (on)waardigheid bij het niet zindelijk zijn van baby's, wel (of veel eerder) als ouders in hun broek gaan plassen; waardigheid is niet in het geding als nomaden in tenten slapen, wel als we in Nederland asielzoekers in tenten gaan opvangen. Het gaat in deze dimensie nadrukkelijk niet alleen om fysieke behoeften, maar ook om potenties, talenten en kracht. Als vrouwen kort worden gehouden vanwege hun vrouw zijn, als hoogopgeleide vluchtelingen hier slechts rozenbinder of schoonmaker mogen worden, dan is dat onwaardig. Zou men in deze context al van 'onrecht' kunnen spreken, dan geldt dat minder voor al degenen die zogeheten futiele talenten hebben waarop nauwelijks iemand zit te wachten (de zorgzaamheid van opa, de kookkunst van de onderbuurvrouw, het optimisme van de voorleesmoeder, de kracht van de Parkinsonpatiënt) maar als die talenten en kracht consequent 'niet tellen' dan worden die mensen onwaardig behandeld: het kan anders en anderen ontvangen wèl eer en respect (of een fatsoenlijk salaris) voor de inzet van hun talenten.

2 De tweede dimensie van waardigheid hangt hiermee nauw samen en betreft de positie of ruimte van iemand: wie waardigheid geniet wordt gezien, heeft een plek of positie in de openbare ruimte en – dat is wel het minst – doet dus mee. Met deze invulling zitten we dicht tegen de meer gebruikelijke trefwoorden 'participatie' en 'integratie' aan, in combinatie met de eerste dimensie (potentie en kracht) zelfs tegen 'invloed uitoefenen'. Ik zal me daartegen niet werkelijk verzetten, maar de bottom line – onder het gezichtspunt van waardigheid – is toch dat iemand überhaupt een eigen plek mag innemen, zelf mag verschijnen in sociale weefsels, daar gezien wordt en in tel is (TP, 679; Petry & Nuy 1997; Kal 2001). Of omgekeerd: zodra we iemand zo'n plek of positie gunnen, bewijzen we hem of haar eer en onderstrepen we diens waardigheid. Uitdrukkingen waarin sprake is van 'behoud of herstel van waardigheid' of bijvoorbeeld van 'rehabilitatie', refereren sterk aan deze dimensie van een eigen plek hebben op het publieke forum, in het openbare leven en de verschillende circuits die daarvan deel uitmaken. Er zijn in aansluiting bij deze invulling van waardigheid nogal veel theorieën, zowel sociaal-wetenschappelijke als wijsgerige, die 'autonomie' centraal zetten: waardig leven betekent dan allereerst zelf het roer in handen hebben. Als we de genuanceerde invullingen daarvan nemen, is die verbinding verdedigbaar, maar waar 'autonomie' overhelst naar eigenmachtigheid is het een verbinding die ik niet bedoel (vgl. Manschot 1994; Van Heijst 2000a).

3 De derde dimensie van waardigheid is tevens de centrale. Waardigheid heeft alles van doen met eer, en eer met de omgangsvorm en

bejegening (vgl. Vosman 1995; ook Vosman en De Wit 2001a; TP, 318vv). In de waardige bejegening draait het om het verschuldigde respect betonen. In de eerste dimensie noemden we fysieke middelen van bestaan, maar als ik de ander zijn brood in zijn gezicht gooi, zijn uitkering laat afhalen met een knieval of hem onderdak verleen zonder dat ik zijn verhaal van wel en wee wens te aanhoren, dan is de waardigheid van de betrokkene in de knel geraakt. Met tutoyeren kan iemand zijn nederige plek toegewezen krijgen, met de uitkeringsvoorwaarde alle papieren te overleggen wordt de betrokkene als een waarschijnlijke bedrieger bejegend, de openingstijden van het loket betekenen uiteindelijk: 'wie wat hebben wil, komt op onze tijden naar ons toe!'; de efficiënte diagnostiek zegt de ander ook: uw verhaalversie doet er niet (werkelijk) toe, en dat ik op mijn sokken en in mijn onderbroek voor de dokter moet verschijnen die meer in een lichaamsdeel dan in mij is geïnteresseerd, is even normaal als ontluisterend, etc. Bejegening gaat dus om luisteren, erkennen, respecteren en serieus nemen, maar ook om vormen van behandelen en aanspreken. Bejegening – persoonlijk, institutioneel – loopt als een constante door alle andere dimensies van waardigheid heen. Dat de gehandicapte de winkel niet in kan, de oudere haar nek breekt over de opstaande tegels van het trottoir, de zwarte over het hoofd gezien en omver gelopen wordt, de moeder met buggy maar moet zien of ze nog een zitplaats bereikt voor de bus weer optrekt, en de bewoners van de achterstandsbuurt ook nog de gebruikersruimte krijgen toegewezen: het zijn allemaal voorbeelden van een bejegening met als strekking dat de ander niet telt, en mocht hij al wel tellen dan toch niet zijn anders-zijn, afwijkend-zijn (als iemand die bijvoorbeeld trager of minder zelfredzaam dan gemiddeld is). Bejegening is een waardigheidsdimensie die zeker niet alleen personalistisch geïnterpreteerd mag worden: ook in de sociaal-filosofische en politicologische literatuur komen we haar tegen, bijv. in het werk van Margalit (1996 en 2001; zie ook De Wit 2000), die de diepe vernedering van Palestijnen analyseert. Wat bereikt kan worden in de eerste dimensies van waardigheid, kan geheel teniet gedaan worden als de bejegening onder de maat is. Of nogmaals en weer anders gezegd: met het scheppen van voorzieningen en geven van een publieke plek is men er niet – althans niet onder het gezichtspunt van waardigheid. Waardigheid heeft maar zeer ten dele te maken met problemen oplossen en des te meer met respectvolle toewending tot de ander. Overigens geldt voor deze en voor de vorige dimensies in hoge mate dat het tegendeel van waardigheid betonen neerkomt op beledigen en vernederen.

4 De vierde dimensie is het spiegelbeeld van de eerder genoemde en betreft het innerlijk van de ander, diens 'inner speech', zelfbeeld en zelfachting. We spreken van gebroken waardigheid als mensen zich almaar klein

maken, denken dat ze er niet toe doen, menen dat ze louter dom en onbeduidend zijn, of erger nog: tweederangs, een gebruiksvoorwerp, een hinderpaal, een soort hond die slaag verdient. In veel gevallen zullen we daarbij te maken hebben met geïnternaliseerde onmacht, met beschadigende processen waarin de betrokkenen almaar is voorgehouden dat ze een lor zijn of waarin ze uit het gedrag van de ander (diens vertrek, verdriet, gezwoeg) wel moesten concluderen dat ze een last en veroorzaker van ellende waren. Die ervaringen zijn verworpen tot een (of meer) stem(men) in het eigen innerlijk die niet meer tot zwijgen gebracht kan/kunnen worden. Het is onwaardig als mensen zo over zichzelf (moeten) denken en als er geen ruimte meer bestaat voor de eigen stem, voor een authenticiteitsstreven of persoonlijke integriteit. We spreken al met al over een gekoloniseerd innerlijk, waar de betrokkene geen leven heeft en zichzelf niet meer anders gedacht kan krijgen dan als het onwaardige sujet waarvoor hij of zij geleerd heeft zich te houden.

5 En ten slotte noem ik de *vijfde dimensie* die vooral betrekking heeft op de beeldvorming en zienswijze. Deze dimensie kan, net als de andere, naar verschillende kanten uitgewerkt worden, maar laat ik me beperken.

Waardigheid is intern verbonden met beelden en opvattingen omtrent mens-zijn, wat men ten diepste denkt dat de mens is, of zijn anders-zijn bestaansrecht heeft, of waardigheid verdiend moet worden of bij geboorte reeds (aan sommigen of wellicht aan allen) geschonken is, of waardigheid verspeeld kan worden, etc. Het christendom – dat overigens in dezen ook een pijnlijk verleden heeft – meent dat elke mens ‘imago Dei’ is (beelddrager Gods): de waardigheid en kostbaarheid van allen is daarmee van meet af aan en onvoorwaardelijk (dus onafhankelijk van enig anders-zijn) gegeven en *niet te verspelen*. Maar er zijn ook andere, funderende mensbeelden: de mens als consument of rationele kiezer bijvoorbeeld. Daarmee zijn volmaakt andere ideeën van waardigheid verbonden, of anders gezegd: daarin spelen bepaalde elementen van waardigheid geen noemenswaardige rol meer. In de presentietheorie is één van de postulaten de competentie van eenieder (TP, 767vv): tot het uiterste wordt volgehouden dat mensen praktisch en verhalend competent zijn in de zaken van hun eigen leven en dat het erop aankomt recht te doen aan die competentie. Het basisidee van de mens als historisch en sociaal wezen leidt ertoe dat iemands waardigheid verbonden wordt met zijn geschiedenis en biografie, en met zijn geborgenheid in enige gemeenschap of netwerk. In die lijn is de menselijke waardigheid aangetast als we mensen alleen nemen naar hun hier en nu (met weglating van wat ze ooit waren, vanwaar ze komen, wat ze meegemaakt en beleefd hebben) en op zichzelf beschouwen (alsof ze niet ook iemands kind zijn, zorgend in het leven staan, verantwoordelijkheden voor anderen aanvaard hebben). Beide

(historiciteit en sociabiliteit) hebben als strekking dat iemands waardigheid in het gedrang raakt als we hem of haar geïsoleerd (ontdaan van geschiedenis, herkomst en sociale verbindingen) bezien of louter de ruimte bieden zich danig afgeknot te tonen. Aan pijnlijke illustraties in de domeinen van zorg en welzijn geen gebrek. Ik noem dit alles een dimensie van waardigheid om twee redenen: (i) het zou absurd zijn waardigheid uitsluitend te verbinden met waarneembaar gedrag (positie, behoeften, potenties, bejegening) en te suggereren dat het onbelangrijk is wat iemand daarbij in werkelijkheid zou denken omtrent de ander. Respecteren en eer betonen zijn geperverteerd als ze niet zouden wortelen in integriteit en in bijpassende concepten. (ii) Het zijn uiteindelijk deze achterliggende opvattingen en beelden die de invulling van de andere dimensies bepalen: de beelden werken dus door. We vatten de dimensies van waardigheid samen in Tabel 3.

Menselijke waardigheid als referentiepunt van aansluiten	
Dimensie	Toelichting
1 Naakte bestaan	Fatsoenlijk kunnen leven, je talenten mogen gebruiken
2 Publieke positie	Opgenomen zijn in sociaal weefsel, in tel zijn, eigen ruimte hebben
3 Bejegening	Persoonlijk en institutioneel met eer en respect behandeld worden; anders mogen zijn
4 Innerlijke stem	Vrij zijn van verinnerlijkt geweld
5 Beeld	Gezien worden als waardevol, historisch en sociaal geworteld.

Tabel 3: Dimensies van waardigheid (resumé).

6.1.2 Is ‘waardigheid’ een geschikt referentiekader?

Tot zover een schets van de betekenis van menselijke waardigheid. Ik neem de draad van het betoog weer op. We beargumenteerden dat de theorie van de Derde Partij een inhoudelijk referentiekader behoeft en stelden dat een substantiële interpretatie van menselijke waardigheid dat zou kunnen zijn. Is dat ook zo? Laten we – in aansluiting bij de eerder benoemde eisen aan de theorie van de Derde Partij – allereerst vaststellen dat we hier werkelijk te maken hebben met een *inhoudelijk* ontwerp en dus niet met opsomming van formele, methodische of organisatorische spelregels voor het (communicatieve) verkeer in het tussengebied. De inhoudelijkheid is bovendien zowel specifiek en operationeel, als normatief zodat ze werkelijk als *referentiekader* kan functioneren. Vervolgens mogen we ook constateren dat de uitgewerkte con-

ceptualisering zo *breed* is dat dit referentiekader niet exclusief voor het opbouwwerk ontworpen is maar daar wel goede diensten kan bewijzen. De gegeven voorbeelden maken het hopelijk reeds aannemelijk dat waardigheid een buitengewoon scherp criterium zal zijn bij de beoordeling van wat er passeert op het veld van zorg en welzijn. Een volgende 'eis' betrof de *gelijkvormigheid*; kort gezegd: wat in de aansluiting van categoriaal en institutioneel discours aan de orde is, behoort ook in de afstemming van categoriaal discours en de Derde Partij op het spel te staan en mag niet geheel wat anders zijn. Welnu, dat is met waardigheid inderdaad het geval, want waardigheid (zoals we dat hebben uitgewerkt) is de inzet van zowel de primaire (3e partij en categoriaal discours) als van de secundaire aansluiting (3e partij en institutioneel discours). Maar de laatste twee criteria zijn waarschijnlijk de belangrijkste. De normatieve lading van 'waardigheid' impliceert de keuze voor de *zwakste* partij en is dus een partijdig uitgangspunt: waar waardigheid in het geding is, ligt het volle accent bij wat verdrukt, zoekgemaakt, geïsoleerd, beleedigd, verwaarloosd, gelijkgeschakeld etc. is. Het opbouwwerk wenst deze keuze voor het zwakste ook te maken. Maar deze keuze gaat tegelijk gepaard met tweezijdigheid, met *openheid naar twee kanten*. Ook die voorwaarden hadden we gesteld. Waardigheid – zoveel zal duidelijk zijn geworden – is typisch de resultante van een interactie: het gaat om iets dat weliswaar bij mij zit maar dat anderen mij moeten gunnen, waarvoor ze moeten inschikken, zich moeten afstemmen, zich moeten laten zien. Dat geldt veel minder of zelfs niet voor concepten als empowerment, participatie, zeggenschap en recht – de meer gebruikelijke centrale concepten van het Nederlandse opbouwwerk: daar ligt de focus in zeer sterke mate bij de prestatie of kwaliteiten van de zwakste partij en is de aansluitingsproblematiek als zodanig niet of slechts zijdelings verdisconteerd. Waardigheid is wat dat betreft een geheel andersoortig concept, betreft twee polaire partijen op elkaar en behoeft hun goede verstandhouding om bewaarheid te worden (jouw waardigheid bestaat niet tenzij ik hem toeken). Dat geldt ook in de vierde dimensie, waar de innerlijke stem opgevat wordt als de geïnternaliseerde machtsverhouding. Daarom noteerden we hierboven dat waardigheid verbonden is met wederzijdsheid en reflectiviteit (spiegeling).

Ik denk dus (en verdedig ook die stelling) dat waardigheid, gegeven de eisen die we aan het gezochte inhoudelijke referentiekader stelden, alleszins geschikt is om de bedoelde functie in de theorie van de Derde Partij te vervullen. Men dient daarbij wel voortdurend voor ogen te houden dat we 'waardigheid' hier óók sociaal-politiek en sociaal-ethisch verstaan, en *niet* gelijk wensen te schakelen met de meer gangbare kernbegrippen van het opbouwwerk. Dit concept van waardigheid is in de presentiebeoefening en

in de presentietheorie onophoudelijk en prominent aan de orde. Het scheppen van voorzieningen voor essentiële behoeften (=probleemoplossing) volstaat niet: de respectvolle bejegening, de authenticiteit van de inner speech, de ruimte om je als begiftigd met talenten op het publieke forum te tonen en het recht gezien te worden in je (historische en sociale) eigenheid zijn zeker zo belangrijk en geven daarmee sturing aan het werken van de Derde Partij en aan waar deze in zijn matches en voegen op uit is.

6.1.3 *Kwaliteitscriteria*

Ter afronding van deze paragraaf moeten we de laatste kwestie bespreken: we hebben geëist dat het inhoudelijke referentiekader ook beoordelings- en kwaliteitscriteria zou bieden. Hoe zit dat met het uitgewerkte concept van waardigheid? Het zou erg simpel zijn om nu de vijf dimensies na te lopen en aan elk ervan een criterium te ontlenuen. Dat zou een bevredigend resultaat kunnen hebben maar er kleeft ook een bezwaar aan. Wij spreken hier steeds van de Derde Partij omdat en voorzover er iets niet lukt of geriskeerd is: het verlenen van hulp, de verstrekking van geëigende middelen, het scheppen van relevante voorzieningen, het formuleren van passend beleid, of vanuit de andere kant gezien: het fatsoenlijk gehoord, begrepen en gezien worden. Precies die inperking maakt dat we de kwaliteitscriteria het beste kunnen afleiden uit de analyse van de hulpvraag, van waardige hulp en van de betekenis daarvan voor beleid aan de kant van het institutionele discours. In de presentietheorie (TP, 649vv) hebben we deze analyse reeds gemaakt, ik zoek daar nu steun bij en ik houd het om die reden kort.

Globaal gesproken gaat de redentatie als volgt. Als we werkelijk goed kijken wat de 'zwaksten' vragen als ze hulp invoeren, moeten we vaststellen dat hun vraag meervoudig is en maar zéér ten dele gaat over het laten verdwijnen van een probleem – al is dat een belangrijk element in de meeste vragen. De vraag, die tevens een appèl is, heeft als eerste elementen: wat ik hier voel, telt dat, telt dat bij ten minste één ander en wil die ander zich actief naar het concrete hier en nu van mij, de vraagsteller, wenden? Bovendien bevatten de meeste vragen ook elementen in de sfeer van: wat me overkomt doet pijn, ontsnapt aan mijn sturing en keert almaar terug. In de presentietheorie hebben we geleerd dit soort vragen nauwgezet en in hun geheel te verstaan en dan blijken er negen elementen in te zitten (TP, 662-663). Toch is het in de professionele wereld van hulp, zorg en welzijn zelden mogelijk om zonder meer op al die negen elementen in te gaan. Het beantwoorden van de vraag gaat in de regel dan ook gepaard met de bewerking van de bedoelde elementen en ten dele dus ook met de afzwakking ervan. Dat is onvermijdelijk en behoort in veel opzichten ook te gebeuren. Men kan daarmee vrede

hebben, tenminste als in de nadere bewerkingen en verdere afstandneming de onderliggende waarden niet zoek raken. Zo ligt onder het vraagelement 'telt het?' de waarde van de *erkenning*, en dat vertaalt zich in beleid als een *recht op*. We kunnen op dezelfde manier van de overige acht elementen de waarden en de beleidsimplicatie opsommen. Dat gaan we ook doen – zij het wat losjes – maar ik noteer eerst de pointe: kwaliteitscriteria (en daar gaat het ons om) zijn niet alleen heel goed af te leiden uit de hulpvraag, maar behoren dáár ook uit afgeleid te worden. Als we dat doen, zien we meteen dat de standaardopvatting (geef ze rechten, geld, hulp en macht) tekort schiet. De volgende kwaliteitscriteria dienen zich aan.

1. De erkenning van iemand en van diens zaak, uiteindelijk in beleid verankerd als recht om gehoord en geholpen te worden (vgl. Honneth 1994).
2. De beschikbaarheid of toegankelijkheid van een aanspreekbare naaste voor de hulpzoeker, uiteindelijk in beleid verankerd als ruimte voor normatief-reflectieve professionals.
3. Respect voor het feitelijke zó-zijn van de eigen ervaringen van de hulpvrager, uiteindelijk in beleid verankerd als ruimte voor eigenheid, het verschil of het behoud van de persoonlijke identiteit.
4. Afstemming op het eigen perspectief van de hulpvrager, uiteindelijk in beleid verankerd als mogelijkheid van lokale validering (wat goed is, is goed in zoverre het goed blijkt te zijn in de plaatselijke context, ter plekke).
5. Behoud van het subject-zijn van de hulpvrager in diens eigen zaak, uiteindelijk in beleid verankerd als zeggenschap.
6. Verdisconteren van het (biografische, culturele, historische, sociale) verband waarin de hulpvrager leeft en waarin diens vraag zich voordoet, uiteindelijk in beleid verankerd als mogelijkheid tot domeinoverschrijdende en integrale werkwijzen.
7. De onvermijdelijke brekelijkheid van het bestaan zou als zodanig onder ogen gezien en toegelaten moeten worden, wat uiteindelijk in beleid verankerd kan worden als de toekenning van hulp en zorg ook waar er niets meer te maken of repareren valt.
8. Het respecteren en behouden van de eigen ervaringen van de hulpvrager, worden uiteindelijk in beleid verankerd als het laten doorklinken en doorwegen van de eigen taal, logica en stem van de betrokkenen.
9. En ten slotte, het is natuurlijk de bedoeling dat het probleem zo mogelijk opgelost wordt, maar de waarde die daarbij in het geding is, betreft de inpasbaarheid van de oplossing: het moet passen in het leven, streven en sneven van de hulpzoeker, wat uiteindelijk in beleid verankerd

wordt als afstemming op andermans ritme, tijd en zin- of betekenisgeving.

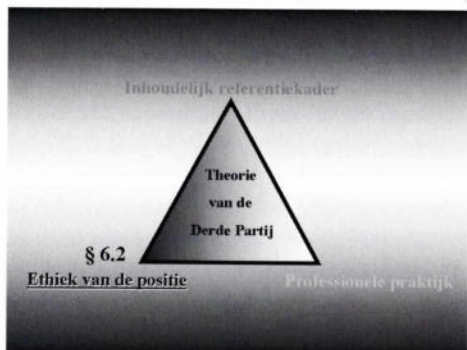
In de presentietheorie komen deze kwaliteitscriteria goeddeels samen in een verregaand uitgewerkte theorie over het zodanig aansluiten bij andermans leefwereld (*TP*, 440vv) dat diens waardigheid recht wordt gedaan. Naast deze interne band met waardigheid, moet nog tweeërlei benadrukt worden. Om te beginnen: dit rijtje kwaliteitscriteria is niet willekeurig, maar hangt min of meer dwingend samen met de inhoud en structuur van de hulpvraag. En vervolgens, alle kwaliteitscriteria zijn tweepolig, en worden pas gerealiseerd doordat *beide* partijen er iets substantieels op uit doen. Die eenvoudige en voor de hand liggende constatering is niettemin van belang omdat zo nog eens beklemtoond wordt dat we dus kwaliteitscriteria hebben gekozen die de hiaat tussen categoriaal en institutioneel discours overbruggen.

6.1.4 Recapitulatie

Nadat we de contouren van een theorie van de Derde Partij hadden geschetst, zijn we in deze paragraaf ertoe over gegaan het eerste deel van die theorie – dat een inhoudelijk referentiekader moet bieden aan het optreden van de Derde Partij – in te vullen. We hebben uiteengezet dat 'waardigheid' het gezochte inhoudelijke kader kan zijn. Een eerste verkenning leerde ons dat waardigheid vijf dimensies heeft. Simpel gezegd: (fatsoenlijk) mogen bestaan, met behoud van eigenheid opgenomen zijn in enig sociaal weefsel, respectvol bejegend worden, bij jezelf kunnen zijn (innerlijk vrij van gewelds-uitoefening) en gezien/gedacht worden als een inherent waardevol en geworteld mens. We hebben aansluitend aannemelijk gemaakt dat deze uitwerking van waardigheid voldoet aan de eisen die gesteld moeten worden aan het inhoudelijke referentiekader, met name doordat zowel de keuze voor de zwaksten als openheid naar beide zijden van de kloof gewaarborgd zijn. En ten slotte hebben we betoogd dat het streven naar waardigheid afgemeten kan worden aan negen kwaliteitscriteria. Deze hebben we afgeleid uit de samenstellende elementen van het appèl dat uitgaat van de zwakstaande hulpzoeker.

Daarmee is het eerste en tevens meest centrale deel van de theorie van de Derde Partij geschetst. We zetten ons nu – zij het veel beknopter – tot de schets van de andere twee delen: de moraal en de inventiviteit.

6.2 Een ethiek (de positie en relatie)

Figuur 7. Tweede component van de op te stellen theorie van de Derde Partij.

We hebben eerder reeds aangegeven dat de bijzondere kenmerken van de tussenruimte waarin de Derde Partij zich bevindt, het noodzakelijk maakt om ook over zijn positie en relatievorming na te denken. De Derde Partij staat immers onvermijdelijk tussen twee polen die ieder eigen (soortige) en dikwijls onderling tegenstrijdige krachten op die Derde Partij uitoefenen. Puur de opdracht om (inhoudelijk gesproken) te koers

sen op waardigheid garandeert nog onvoldoende dat de goede aansluiting en afstemming gevonden worden (zie Figuur 7). Veel zal immers ook komen af te hangen van de manier waarop de Derde Partij omgaat met de spanningen die gaandeweg aan het licht zullen komen. Men zou kunnen denken dat zakelijk gestelde coping-modellen, waarin het omgaan met stress, druk, overvraging en onmachts- of moedeloosheidsgevoelens gethematiseerd worden, hier goede, praktische diensten kunnen bewijzen. Dat is ook zo, al zal ik er niet werkelijk op ingaan. Onze interesse gaat meer uit naar de vóórvragen in dezen: wat men überhaupt in die spanningen te zoeken heeft en waar spanningen goed voor zijn. Daarover maken we vijf opmerkingen, in de hoop dat zo opnieuw een deel van de gezochte theorie wordt omljnd.

6.2.1 Vijf aanzetten

De eerste aanzet is in gelijke mate een platitude als controversieel. In spanningen moeten en willen staan, is eigen aan de positie van de Derde Partij, of anders gezegd: spanningen vormen zijn 'raison d'être'. De Derde Partij bestaat omdat en voorzover er spanningen zijn en hij zich er actief toe verhoudt. De consequenties van deze eenvoudige vaststelling zijn echter indrukwekkend. Ik noem er drie. (a) In het zelfverstaan van de Derde Partij en in de theorie van zijn functioneren mag er dus geen spoor te vinden zijn van een vlucht voor spanningen of van de opvatting dat het pas goed gaat als de spanningen langs methodische weg of door een andersoortige morele keuze uit het optreden van de Derde Partij weg gefilterd zouden worden. Toch zijn het ontvluchten van storingen en zoekmaken of wegpoetsen van spanningen in

onze (beroeps)cultuur veeleer regel dan het omgekeerde. Het geldt zelfs als succes, al is die conclusie dubieus. (b) Daarom zou, behalve methodisch-praktisch, ook principieel ruimte gegeven moet worden aan (de vraag naar) angst, moed en verleidingen, doorstaan en verdragen, op koers blijven en krachten verzamelen. Het zijn woorden die passen bij het onmodische besef dat je als beroepskracht qualitate qua en ook anderszins misschien niet opgewassen bent tegen de spanningen en verlokkingen; het zijn woorden ook die ervan getuigen dat je weet niet volledig op orde te zijn noch een afdoende controle over de situatie te hebben. Andersom gezegd: het gaat dus om afstand tot de parmantige idee van zekerheid, boven de materie staan, het wel kunnen maken of het uiteindelijk wel weten. Het brengt in de theorievorming, in de beroepsethiek en met betrekking tot de idee wat een goede professional is een aardverschuiving teweeg: het kwetsbare en soms niet-weten, het onoplosbaar verscheurd zijn, en het mogelijk bezwijken voor de verleiding om uit de spanningen te stappen, worden dan opgenomen het professionele zelfverstaan. (c) Dat is behalve een morele keuze, ook een functionele, want we mogen op basis van ons presentieonderzoek (TP, 211vv, 469vv en 655vv) veilig aannemen dat (durven blijven) staan in de spanningen ook een generatief vermogen bezit. Ik bedoel daarmee dat precies zo een vermoeden van betekenis (wat staat er hier op het spel?) en een gevoel voor richting (wat hier te doen?) ontstaan. De spanningen verkleinen zéér de afstand en drukken de betrokkenen (bevindelijk) op de zaken waar om het werkelijk gaat. Dat is de voedingsbodem van de, voor de Derde Partij zo relevante, morele ervaring.

De tweede opmerking betreft de taal. Als in het zelfverstaan en in de theorie van de Derde Partij 'een ethiek van de onzekerheid' moet worden geïnstalleerd dan moeten daar ook de taal, de grammatica en semantiek voor beschikbaar zijn (vgl. Bauman 1998; Elford (z.j.); Lockhart 2000; Vosman 2001b). Zonder de goede conceptuele middelen valt er over de noodzakelijke kwesties überhaupt niet (goed) te denken. Ook dit is een simpele waarheid maar ook nu zijn de gevolgen ervan aanzienlijk; in de presentietheorie zijn ze uitgewerkt en verder gestaafd (TP, 687vv). De meest voor de hand liggende is uiteraard dat we er met de taal (en moraal) van de menselijke waardigheid niet zijn. Het komt erop aan ook woorden en 'denk- en verbeeldingsmiddelen' te vinden om na te denken over trouw, loyaliteit, verscheurende tragiek, over dubben, lijden, scrupules, over discretie en proportionaliteit, over prudentie, vergeving of verzoening. Als taal uit het register van *De Ferme Maatregelen* verplicht instrumentarium is, moeten we het ergste vrezen. Hetzelfde geldt voor taal uit de registers waar gezichtsverlies, sensitiviteit of compassie als iets vies gelden. Het is naar mijn stellige indruk onmogelijk om de Derde Partij (tussen categoriaal en institutioneel discours) te willen zijn als er voor

die positie en voor de relaties waarin men dan komt te verkeren geen geschikte taal beschikbaar komt. Ik ben overigens niet positief gestemd over de vraag of die taal er thans al is: ze is en ze wordt nog verder weggeduwd, ligt voor velen te vaak in het associatieveld van het softe, het morele, het traditionele en het religieuze. Niettemin hebben we de culturele bronnen (ook in de kunst) om over deze zaken nauwgezet te kunnen denken, oordelen en ze leren te hanteren. Het gaat er slechts om die bronnen weer aan te boren (vgl. Nussbaum 1990) en ze als *eigenlijk voor het domein* (van de Derde Partij) te leren waarderen.

Precies op deze plek in onze keten van argumenten hebben we – ten derde – in de presentietheorie een gedegen en uitgewerkte kritiek van de distantiëring ingelast (*TP*, 633vv). Ze is ook hier ter zake. De kern ervan luidt dat we in de sector zorg, welzijn, dienstverlening e.d. tientallen, vaak moeilijk herkenbare en in elk geval breed geaccepteerde manieren vinden van afstand houden tot het lijden van mensen, tot de onoplosbaarheid van veel problemen en tot de alledaagsheid van het stagnerende en lukkende leven. Meestal is die distantiëring niet bedoeld en gebeurt ze per ongeluk, als een naar bijverschijnsel van de moderne rationaliteit. Soms ook niet en is de afstandneming bewust geënceneerd en geeft rust en troost. Daar staat de positionele en relationele keuze tegenover van de betrokkenheid en zelfs van het geïnvolveerd-zijn. Dat is allereerst een praktisch-affectieve kwestie maar, zo hebben we elders betoogd (*TP*, 299-307, vooral 305/6) het is in elk geval óók de bereidheid tot een specifieke perspectiefneming (door ons bestempeld als het participatief-experientiële discours). Het is de bereidheid om de wereld, de geboden hulp, de beschikbare instellingen en wat al niet meer te bezien vanuit de ervaringen (vandaar: experiëntieel) van de getroffen en vanuit deelname aan hun praktijken (vandaar: participatief). De bereidheid daartoe is een morele en gaat praktisch gepaard met de prioriteit van een bepaald type kennis. Al bij al vormt een dergelijke perspectiefneming een goede vertaling van de voorgegeven keuze de belangen van de allerzwaksten te behartigen. Of omgekeerd gezegd, wie pretendeert dat te doen, maar die perspectiefneming niet meemaakt en die dus afstand houdt, is leugenachtig. Ik vrees dat veel opbouwwerkers de bedoelde perspectiefneming ontkend zijn (vgl. Galesloot en Harrewijn 1999; Galesloot 2001; Duyvendak 2000b).

In dit geheel past een vierde overweging. De karakteristieke tussenpositie brengt, zelfs met de partijdige en betrokken insteek op menselijke waardigheid, een hoop geschipper met zich mee. De casuïstiek van functionarissen tussen beide discoursen toont dat in overvloedige mate: de wederzijdse afstemming leidt er dikwijls ook toe dat er heel wat geslikt moet wor-

den, dat wat in het perspectief van enige partij dringend noodzakelijk is of per se vermeden moet worden toch zó niet in het vat gegoten kan worden. Dilemma's zijn daarbij aan de orde van dag: doen of laten, vasthouden of overlaten? Soms zal daarbij elke keuze onbevredigend zijn en de keuzemaker een kwaad geweten bezorgen. Deze omstandigheid, zo stelden we al, zou er niet toe mogen leiden dat men de keuzes dan maar tracht te ontlopen (mijding en ontkenning). Dat zou in veel gevallen getuigen van onverantwoordelijkheid, van een moreel onjuiste reactie gelet op het soort problemen waarover we het hier hebben. Dilemma-analyse zou, om de focus weer eens naar het opbouwwerk als Derde Partij te draaien, even gewoon moeten zijn als krachtenveld-, positie-, weerstand- en belangenanalyses (Oostrik & Schilder 2001; Wong 1992; Schaaf 2002). Toch is dat zeker niet het geval. De kunst van de dilemma-analyse is om het eigenlijke morele punt zo scherp en zuiver mogelijk boven water te krijgen en dáároveň een moreel beraad aan te snijden (Gutmann & Thompson 1996). In een dergelijk moreel beraad, waarvan ik de spelregels elders heb geformuleerd en die ik nu laat rusten, moeten twee tegenstrijdige vermogens tegelijk uitgeoefend kunnen worden: morele standvastigheid en 'moral compromising' (moreel verdedigbare compromissen sluiten). Zomaar door dik en dun een (verdedigbaar) moreel standpunt uitdragen volstaat geenszins en is ook onverenigbaar met de positie van de Derde Partij. De gemaakte morele keuze (voor de zwakste bijvoorbeeld) zonder slag of stoot opgeven, is doorgaans moreel verwerpelijk. Maar het volstaat evenmin om compromissen sluiten (second best, tussenoplossingen) als een in zichzelf foute, moreel onjuiste handeling op te vatten (Musschenga 1989; Benjamin 1990; Goodstein 2000; De Haan 2000; Van Willigenburg 2000).

En ten slotte maken we een vijfde kanttekening. Het schemerde al herhaaldelijk door bovenstaande punten heen, maar het moet er ook nog eens expliciet uitgelicht worden. De ethiek van onzekerheid die hier al bij al verdedigd wordt, heeft vooral ook behoefte aan een bepaald slag mensen (Van Heijst 2000b). Vanzelfsprekend moeten die het liefst 'gaaf en rijp' zijn, maar misschien is het realistischer te vragen of ze zich durven en mogen oefenen in sensibiliteit en ontvankelijkheid, in het zich openen en afleggen van maskers, in het aangaan en beheren van relaties met een hoge communicatieve waarde, in het aanbieden van zichzelf als kapitaal in het sociale verkeer, in het scheppen van ruimte zodat ze voor anderen 'inschrijfbaar' worden – allemaal uitgewerkt in *TP*, zie: 67vv, 212vv, 616vv en 827vv. Kortom, deugd-zame mensen en deugdelijke functionarissen. Het is ondenkbaar dat in een theorie van de Derde Partij de morele actor met de kwaliteiten die nodig zijn voor een dergelijk actorschap buiten beschouwing zou blijven. Door op deze plek het concept 'deugd' te gebruiken (Bulhof 1994; Comte-Sponville 1997;

Pincoffs 1986), wil gezegd zijn dat het er minder op aan komt dat die morele actor blind en mechanisch zijn plichten doet, als wel in de poging zijn plichten te doen zich opent voor de lading die de werkelijkheid voor zijn neus heeft en daarbij grote deugden mobiliseert (zoals trouw, barmhartigheid, mededogen, bezonnenheid, rechtvaardigheid, zachtmoedigheid en liefde). Het laat zich haast niet denken hoe zonder dat alles het inhoudelijke referentiekader van de menselijke waardigheid aangehouden kan worden. Tegelijk gaat het hier om deugden die in de dominantie van positivistisch ontwikkelde methoden – zo kenmerkend voor het repertoire van de moderne professionaliteit – ernstig in het gedrang zijn geraakt.

6.2.2 Recapitulatie

De theorie van de Derde Partij die we trachten te schetsen heeft als eerste deel een inhoudelijk referentiepunt (menselijke waardigheid) met daarbij behorende kwaliteitscriteria. Het tweede deel bevat, kort gezegd, een ethiek van de onzekerheid, waarvan we vijf aspecten hebben benoemd: (1) spanningen en dilemma's aangaan, uithouden en er morele intuïties bij opdoen, (2) de beschikking hebben over narratieve schema's om verscheurende en pijnlijke zaken te kunnen benoemen en begrijpen, (3) het kunnen innemen van een binnenperspectief, (4) aanleren van 'moral compromising', ingebed in dilemma-analyse en het kunnen voeren van een moreel beraad, en (5) morele actor zijn in de gestalte van de ontvankelijke en deugdzaam mens. Op goede gronden spreek ik hier van een 'ethiek van onzekerheid' maar mij lijkt de stelling alleszins verdedigbaar dat deze ethiek tegelijk de inhoudelijke contouren biedt van de moraal die in het *Statuut Opbouwwerk* verankerd ligt.

6.3 Professionele handelingsleer (intelligente inventiviteit)

Ten slotte komen we toe aan het derde deel van de theorie van de Derde Partij: na het inhoudelijke referentiekader van de menselijke waardigheid (eerste deel) en de ethiek van de onzekerheid (tweede deel), gaat het nu om de uitvoering, het praxeologische deel van de theorie (zie Figuur 8). Het kan haast niet de bedoeling zijn en in elk geval is het ondoenlijk om heel het (mogelijke) handelen van de Derde Partij hier in één machtig gebaar samen te vatten en van tientallen methodische aanbevelingen te voorzien. Toch is de praktische vraag naar het aansluiten belangrijk. Ik beperk me ertoe drie cruciale mogelijkheden resp. voorwaarden aan te stippen; deze overlappen enigszins met de eerdere behandeling van mismatches. De inzichten zijn weer afgeleid uit de presentietheorie en worden gerechtvaardigd door de verwantschap tussen opbouwwerk en presentiebeoefening in zijn verschillende varianten.

Figuur 8. De derde component van de op te stellen theorie van de Derde Partij.

Allereerst een belangwekkende en behulpzame bevinding uit ons presentieonderzoek (TP, 440vv): aansluiten bij (de leefwereld en levensloop van) de zwaksten is géén digitale aangelegenheid, geen kwestie van ja of nee. Met andere woorden, aansluiten is een activiteit met gradaties. Enerzijds ligt aansluiten op een schaal (TP, 443) en anderzijds betreft het aansluiten bepaalde aspecten (TP, 417-418 en 441) van de leefwereld van de ander. Te beginnen met het laatste, vonden we dat sommige werkers wel aansloten bij de cognitieve, affectieve en expressieve aspecten (dus: bij de manier waarop de wereld er voor betrokkenen uitziet, welke gevoelens daarbij in het geding zijn en hoe deze geuit worden) maar niet bij de morele (wat geldt als toelaatbaar) en conatieve (hoe wordt er opgetreden resp. gehandeld). Het voert helaas te ver om hier in details te treden, maar de strekking van de bevinding zal duidelijk zijn. Wie wil aansluiten, vindt vele aansluitpunten, hoeft ze zeker niet allemaal te nemen en kan in de gekozen combinatie ook afstand bewaren tot sommige aspecten van de leefwereld. In elk geval is men er niet toe veroordeeld om hetzij aan te sluiten, hetzij niet aan te sluiten. Zoals gezegd, vonden we ook een schaal waarop het aansluiten plaatsvindt. Deze loopt van emotionele identificatie tot nomologische abstrahering (de ander als snijpunt van kenbare wetmatigheden en dus verklaar- en voorspelbaar). Op die schaal liggen tal van interessante waarden, die steeds staan voor een specifieke omgang met het binnenperspectief, de karakteristieke manier waarop de ander – zie de genoemde aspecten – in het leven staat. Dat perspectief kan, behalve gevolgd, ook reflectief ontvouwd en verlengd worden, het kan gemengd worden met een mild buitenperspectief, maar ook uiteengerafeld. Ook hier is weer de strekking dat aansluiten, behalve geheel of gedeeltelijk, ook in verschillende graden van intensiteit kan gebeuren. Beide te zamen (aspecten en graden van aansluiten) maken het mogelijk theoretisch maar ook praktisch veel nauwkeuriger met de aansluitingsvraag om te gaan. Juist de simpele dichotomie (ja of nee aansluiten) is hoogst onvruchtbaar. Overigens zijn we geen geslaagde voorbeelden van aansluiten tegengekomen die *niet* ingebed lagen in praktische en primaire vormen van mengen:

zelf waarnemen, voelen, zien, ruiken, doen, horen, ondergaan etc. en daarop grondig reflecteren. Ik kan dan ook niet inzien hoe iemand zegt aan te (willen) sluiten maar fysiek-zintuiglijk geheel buiten de betreffende leefwereld blijft.

Ten tweede, er hoeft niet aan getwijfeld te worden dat aansluiten, ook als het maar in bepaalde aspecten en gradaties geschiedt, een zekere vrije ruimte vergt (Handler 1996). Dat wordt nog versterkt door de ethiek van onzekerheid die de partijdige insteek op waardigheid nodig heeft. Kort gezegd: men kan tevoren niet voldoende overzien wat zich aan vragen, dilemma's, emoties en dergelijke voor zal doen en wat dan passend zal zijn. Juist het zoeken van afstemming beperkt de mogelijkheden om de voortgang van het werk nauwgezet en inhoudelijk te plannen. Of omgekeerd gezegd: wie de Derde Partij bindt aan uitgewerkte plannen, aan te halen scores, aan voorgegeven (project)doelen, aan welbepaalde domeinen van welzijn of aan verplicht gestelde methoden, brengt het aansluiten ernstig in gevaar. Men kan niet tegelijk gehoorzaam zijn aan externe directieven en aansluiting zoeken bij de logica en dynamiek van een andere (leef)wereld. Het opbouwwerk weet dat als geen ander, in trouw en ontrouw. Maar de consequentie van deze vaststelling is niet dat 'alles dan maar volledig vrijgegeven moet worden'. Het zal er eerder op aankomen om drie mogelijkheden op een intelligente manier binnen het werk te ontwikkelen: de discretionaire ruimte (zie ook paragraaf 3.4 *supra*); de organisatie van onbestemde ruimtes en organisationele leerprocessen. Ook nu weer kunnen we niet in detail treden maar hopelijk volstaat een bescheiden toelichting. (a) Met de discretionaire ruimte is het (klassieke) leerstuk bedoeld van de relatieve professionele autonomie, de claim van professionals dat zij – gegeven een algemeen intentioneel kader, waarnaar ze zich voegen – voorbij een bepaalde grens geen bevelen meer accepteren en vanuit hun eigen professionele bekwaamheid en verantwoordelijkheid tot beslissingen komen. Of de opdrachtgever dat nu leuk vindt of niet. Hun (beperkte) autonomie in dezen is niet terug te voeren op toestemming van de werkgever, maar op de maatschappelijke verantwoordelijkheden die aan de beroepsgroep als zodanig zijn toevertrouwd. (b) Met de organisatie van vrije ruimtes wordt kritiek gegeven op de moderne rationaliteitsvorm die in zijn overmoed meent vrijwel alles te kunnen doorrekenen en voorzien, en die daarom alles 'vol plant', geen ruimte meer reserveert voor wat zich onvoorzien aandient of tot een ongedachte wending noopt. We zien zelfs dat moderne plannen almaar gedetailleerder worden, meer gebruik maken van monitoring en registratie, een langere looptijd krijgen en ingebed liggen in sancties voor het geval dat van de uitgezette route afgeweken wordt. (c) En het derde trefwoord in dezen: 'organisationeel leren'

(Spierts 2000; Grunwald 2001). Daarmee is niets meer of minder bedoeld dan dat organisaties uiteindelijk niet flexibel kunnen reageren doordat ze wat ruimte open laten voor professionele beslissingen van uitvoerders of voor het onvoorzien, maar doordat die organisaties zelf bereid en in staat zijn te leren. Leren uit de ervaringen van hun uitvoerders en cliënten, leren op het niveau van de middelen en op dat van de doelen, leren van het morele verstaan van gewijzigde (maatschappelijke) verantwoordelijkheden. Het tegendeel van een lerende organisatie is die van de bevelshuishouding met geringe bijsturingmogelijkheden.

En ten derde moet een enkel woord gezegd worden over de aard en invulling van de professionaliteit die in deze context passend kan worden geacht. Het zal van weinig betoog behoeven dat een sterke insluiting van professionals weinig behulpzaam is om de hier bepleite flexibiliteit en vrijheden goed in te vullen. Voor de bedoelde leerprocessen zijn ze evenmin bevorderlijk. Onder insluiting versta ik het 'africhten' van de beroepskracht tot verregaande gehoorzaamheid. De methodisering van het werk, de vermarkting van de sector en de introductie van weinig geëigende managementstijlen dragen sterk bij aan het doorschieten van die insluiting. In onze presentietheorie (TP, 827vv) is uitvoerig ingegaan op de reflexieve ruimte en competenties van de moderne professional, alsmede op de wenselijkheid dat deze zich in moreel opzicht (persoonlijk) leert te verhouden tot de situatie waarin hij komt te verkeren (Van Heijst 2000b; Harskamp z.j.). Het pleidooi voor een andersoortige professionaliteit dan die nu courant is, is beslist meer dan een ideologische oprisping: het gaat om een noodzakelijke correctie van ziekmakende en funeste ontwikkelingen in mensgerichte beroepen. Het is relevant erop te wijzen dat dezelfde tendens dodelijk uitpakt voor de positie van de Derde Partij en hem – wat verder ook het inhoudelijke referentiekader en de ethiek is – praktisch belet zich af te stemmen op de zwakste partij. Precies hier ontspringen enkele van de mismatches die bij de aanvang van deze bijdrage werden opgesomd: het zijn de mismatches die rechtstreeks voortkomen uit de eenzijdige dominantie van de opdrachtgevende (lees: insluitende) partij. Als men deze dominantie wil keren, zullen morele en ideologische smeebeden minder uitrichten dan het bewijs dat de afstemming en aansluiting het best zijn gediend met de hier bepleite reflectief gestuurde professionele vrijheid en verantwoordelijkheid. Die bieden een beter uitzicht op het (inhoudelijk) halen van de doelen en zijn – hoewel dat nog bewezen moet worden – uiteindelijk ook efficiënter, goedkoper.

7 Slot

In deze bijdrage hebben we ons geconcentreerd op het vraagstuk van het aansluiten, met name vanuit de geordende en professionele wereld van zorg, welzijn en dienstverlening bij de maatschappelijk zwaksten. Dat is voor het opbouwwerk, gelet op zijn *Statuut* en zelfopvatting, een belangrijke kwestie. Nadere analyses laten zien dat in die aansluiting inderdaad het nodige misgaat en dat die zogeheten mismatches beslist meer zijn dan bijkomstige, methodische onhandigheidjes. In plaats van een rechttoe rechtaan antwoord te geven op de hoe-vraag van het geslaagde aansluiten, hebben we een theoretische fundering gezocht om überhaupt methodisch te kunnen antwoorden. Daarbij zijn belangrijke inzichten ontleend aan de presentietheorie, die op haar beurt is afgeleid uit de nauwgezette bestudering van de praktijken van contact- en mensgerichte beroepskrachten (i.c. pastores) die alle kaarten zetten op het aansluiten bij arme, marginale, deviante en moeilijk bereikbare mensen. Opbouwwerk en presentiebeoefening zijn verwanten, ten minste zo kan het zijn. De theorie van de Derde Partij werd opgetrokken langs de lijnen van een inhoudelijke, moreel en een praxeologisch referentiekader (resp. menselijke waardigheid, een ethiek van onzekerheid en een handelingsleer op basis van reflectieve zelfregulatie). Staan de contouren van een dergelijke theorie eenmaal, dan zijn daar belangwekkende consequenties aan te verbinden. We noemen: het opbouwwerk zou zijn eigen presentiegehalte kunnen en ook behoren te verhogen (aanwijzingen hoe dat moet, zijn gegeven), het dient zijn positiekeuze in de 'tussenruimte' opnieuw en grondig te doordenken, de geschetste theorie van de Derde Partij mag beschouwd worden als een goede operationalisering van het *Statuut* en richt de aandacht nadrukkelijk op het doen en laten van de professional (meer dan op de analyse van *social issues*), er is volop reden voor het opbouwwerk om zich kritisch af te vragen of het wel voldoende als Derde Partij fungeert en ten slotte, de theorie van de Derde Partij drukt het opbouwwerk op de noodzaak om zich te 'her-politiseren' (Duyvendak 1997b en 2000b; Gruppelaar & Zwart 1998) en een inhoudelijke en moreel referentiekader te kiezen en uit te werken; dat gebeurt thans veel te weinig en mede daardoor ontbreken de fundamenten die het opbouwwerk ervoor behoeden met alle (modieuze, kapitaalkrachtige en subsidiabele) winden mee te waaien. Een effectieve Derde Partij zijn is een groot goed: hopelijk helpt deze theoretische aanzet dat goed vaker en beter te verwezenlijken.

Literatuur

A Presentieliteratuur

Wie meer wil weten van de presentiebenadering zij uiteraard allereerst verwezen naar Andries Baart, *Een theorie van de presentie*, Lemma, Utrecht 2001 (2e herziene druk).

Over en in verband met presentie schreef Andries Baart recentelijk:

- "De eigen waarde van betrokkenheid", *Markant* 1999/1, blz. 33-66
- "De oogst van de dag", in: *Verslagboek Studiedag "Samen in de buurt / Op weg naar 2000*, Amsterdam 1999, blz. 12-20; ook in *Markant*, 1999/2, blz. 44-49
- "Verder dan het lege hart en de hoge borst", *Tijdschrift voor de Sociale Sector*, 53(1999)10, oktober 1999, blz. 4-11
- *Raken aan het geleefde leven*, 's-Hertogenbosch 2000 (kosteloos op te vragen per telefoon: 073-6134134)
- "Zich afstemmen op de onafgestemden. Hoe professionals marginalen kunnen bereiken", *Sociale Interventie* 9(2000)1, blz. 4-21
- "Ruimte om bij het vreemde te blijven", *Markant* 2000/3, blz. 11-30; bijgestelde versie in *Sociale Interventie* 2002/2
- "Interpreteren van presentiepraktijken", in A.J. Baart en F. Vosman (red.): *Theologie in de wijk: studiedag*, Utrecht/Den Bosch 2000, blz. 8-12
- "Verpletterend gewoon", *Kontaktblad Federatie VPW Nederland*, 2001/1, blz. 8-10
- "Hoe kom je erbij. Over mogelijke taken van vrijwilligers", in: *Katholieke betrokkenheid op de samenleving, daar staan we voor. 25 jaar KCWO*, Hengelo 2001, blz. 9-18
- "De kunst van het aansluiten", *MO/Samenlevingsopbouw*, september 2001, nr. 182, blz. 40-46
- "Angst voor het alledaagse en de betekenis van presentie", Rotterdam: DPC
- "Het verlangen erbij te zijn", in: *Studiedag Pastoraat Oude Wijken Rotterdam, het verslag*, Rotterdam: Dekenaat Rijnmond, blz. 10-21
- "Importbeperkingen. Presentiebeoefening en de verruiming van cliëntverhalen in het humanistisch raadswerk", *Tijdschrift voor Humanistiek* 2002/2 (in druk)
- "Meer gelijk dan eigen: vermaatschappelijking en presentiebeoefening", in: Doortje Kal (red.) (2002): *Teksten over kwartiermaken*, Den Bosch: Actioma (reeks: *Actioma-berichten* 2002/2), blz. 25-51.

Veel aandacht aan presentie (veelal in de context van ggz en rehabilitatie resp. vermaatschappelijking) geeft ook Doortje Kal. Zie:

- Doortje Kal, *Kwartiermaken. Werken aan ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond*, Boom, Amsterdam 2001

- "De waarde van nabijheid. Over de betekenis van de presentiebenadering," *Passage*, 10(2001)3, p. 154-161;
 - "Men zoekt een mens en krijgt een functionaris," *PSY*, 2001/4;
 - "Erbij blijven," *Sociale Psychiatrie*, 20(2001)61, p. 17-20;
 - samen met Majone Steketeer interviewde zij Andries Baart: "De kern is aandacht," *Deviant* juni 2001, nr. 29, p. 26-29;
 - samen met Annemiek Onstenk schreef zij recentelijk: "Kwetsbaar en zorgzaam burgerschap. Ruimte voor mensen met een psychiatrische achtergrond," in: R.P. Hortulanus, J.E.M. Machielse (red.): *Modern burgerschap*. Elsevier, 's-Gravenhage 2002, p. 55-67.
 - kort geleden verscheen: Doortje Kal (red.) (2002): *Teksten over kwartiermaken*, Den Bosch: Actioma (reeks: *Actioma-berichten* 2002/2)
- Verder kan men goed terecht op de homepage van Actioma (www.actioma.nl): daar vindt men artikelen van Baart en ook het cursus- en scholingsaanbod.

B Overige aangehaalde literatuur

Anderson, Elijah (1990): *Street Wise: Race, Class and Change in an Urban Community*. Chicago: University of Chicago Press

Anderson, Elijah (1994); John Edwards: "Street Wise: Race, Class and Change in an Urban Community", *Cities: the international quarterly on urban policy*, vol. 11 (1994), afl. 4, pag. 247-252

Bauman, Zygmunt (1998): *Leven met veranderlijkheid, verscheidenheid en onzekerheid*, (red. en inl. Rien Munters), Amsterdam: Boom

Benjamin, Martun (1990): *Splitting the Difference: Compromise and Integrity in Ethics and Politics*, Lawrence, Kansas: University of Kansas Press

Boog, Ben (2001), Harrie Coenen, Lou Keune (eds.): *Action research: empowerment and reflection* Oisterwijk: Dutch University Press

Broekman, Harry (1998): *Handboek Opbouwwerk: methoden, technieken en terreinen*, Den Haag: Gradus Hendriksstichting

Bulhof, Ilse N. (1994) et al (red.): *Deugden in onze tijd: over de mogelijkheid van een eigentijdse deugdenethiek*, Baarn: Amboboeken (reeks: *Annalen van het Thijmgenootschap*; jrg. 77, afl. 1)

Comte-Sponville, André (1997): *Kleine verhandeling over de grote deugden*, (vert. uit het Frans door Frans de Haan en Marianne Kaas), Amsterdam [etc.]: Atlas

Donkers, Gerard (1999): *Zelfregulering als reflectiekader van de methodiek maatschappelijk werk. Een agogische benadering*, Baarn: Nelissen (diss.)

Duyvendak, Jan Willem (1997a): *Het belang van derden*, Den Haag: Gradus Hendriksstichting (oratie EUR); ook in: *MO/Samenlevingsopbouw* jrg. 16 (1997), nr. 146, p. 2-16

Duyvendak, Jan Willem (1997b): *Waar blijft de politiek? Essays over paarse politiek, maatschappelijk middenveld en sociale cohesie*, Meppel: Boom

Duyvendak, Jan Willem (2000a): "Transformaties in het opbouwwerk in Nederland. Een opstel over een sociale professie en haar nieuwe strenge, educatieve en fysieke oriëntatie", (Appendix bij het onderzoeksrapport J. Schuster en J.W. Duyvendak, *Kansen van en grenzen aan de verbreding van het sociaal beleid. Een eerste onderzoek*, Rotterdam: Erasmus Universteit 31 december 2000)

Duyvendak, Jan Willem (2000b): "Opbouwwerk 2000: Beeld en Perspectief", in: Harry Broekman et al (red.): *Opbouwwerk 2000: Beeld en Perspectief*, Den Haag: Gradus Hendriksstichting, p. 167-182

Elford, John R. (z.j.): *The Ethics of Uncertainty: A New Christian Approach to Moral Decision-Making*, Oneworld Publications Ltd

Galesloot, Hansje (1999) en Ab Harrewijn: *Burgerschap in de rafelrand. Over preventie van armoede en uitsluiting*, Amsterdam

Galesloot, Hansje (2001): *Vraag 't ze persoonlijk. Inspiratiebronnen voor veelkleurige bewonersparticipatie*, Amsterdam: Instituut voor Publiek en Politiek

Goodstein, Jerry D. (2000): "Moral Compromise and Personal Integrity: Exploring the Ethical Issues of Deciding Together in Organizations", *Business ethics quarterly: the journal of the Society for Business Ethics*, vol. 10 (2000), afl. 4, pag. 805-820

Gruppelaar, Jaap (1998) en Hub Zwart (red.): *Welzijn en verzakelijking. De ethiek van het welzijnswerk in het licht van de actuele politieke cultuur*, (CEKUN boekenreeks deel 1), Damon, Best

Grunwald, Klaus (2001): "Management des organisationalen Wandels in der freien Wohlfahrtspflege", *Neue Praxis*, 31. Jrg. Vol. 5 (2001/5), blz. 459-479

Gutmann, Amy (1996) and Dennis Thompson: *Democracy and Disagreement*. Cambridge, MA: Belknap Press of Harvard University Press

Haan, Juriaan Paul de (2000): *The possibility of moral dilemmas*, [S.l.: s.n.] Proefschrift Universiteit van Amsterdam

Hagedorn, John M. (1995), *Forsaking our children: bureaucracy and reform in the child welfare system*, Chicago

Handler, Joel F. (1986): *The conditions of discretion: autonomy, community, bureaucracy*, New York

Handler, Joel F. (1996): *Down from bureaucracy*, Princeton

Harskamp, Anton van (z.j.): "Ethiek en 'Moral Management'" (*Anton van Harskamp online teksten*, VU Online Teksten Bezinningscentrum)

Heijst, Annelies van (2000a): "Naar een moreel-levensbeschouwelijke visie op zorg", in: Vincent Kirkels (red.): *Chronische zorg, zingeving en zinbeleving: op zoek naar de zin van chronisch ziek zijn*, Nijmegen: Valkhof Pers, blz. 76-93

Heijst, Annelies van (2000b): *Van professie naar professionaliteit*, Nijmegen: Universitair Medisch Centrum St. Radboud / Federatie Samenwerkende Christelijke Zorginstellingen

Honneth, Axel (1994): *Kampf um Anerkennung. Zur moralischen Grammatik sozialer Konflikte*, Frankfurt am Main

Hortulanus, R.P. (2000); J.E.M. Machielse (red.): *In de marge*, Den Haag: Elsevier (serie *Het Sociale Debat*, deel 1)

Houten, Douwe van (1999): *De standaardmens voorbij*, Maarsen: Elsevier

Hoven, Rudy van den (2002): *Opbouwwerk tussen emancipatie en beheersing*, Rotterdam: Erasmus Universiteit (diss.)

Kwetsbaar in kwadraat. Krachtige steun aan kwetsbare mensen, Den Haag 2000: RMO / SDU (reeks: *RMO-advies* nr. 16)

Lockhart, Ted (2000): *Moral uncertainty and its consequences*, New York [etc.]: Oxford University Press

Manschot, Henk (1994): "Kwetsbare autonomie: over afhankelijkheid en onafhankelijkheid in de ethiek van de zorg", in: Henk Manschot en Marian Verkerk (red.): *Ethiek van de zorg. Een discussie*, Amsterdam/Meppel 1994, blz. 97-118

Margalit, Avishai (1996): *The decent society*, Cambridge (Mass.) / Londen: Harvard University Press

Margalit, Avishai (2001): *Fatsoen als maatstaf*, Amsterdam: Boom & Stichting Internationale Spinozaprijs

Meijer, Reint (2000) en Nelleke Toenders: *Opbouwwerk-bemiddeling. De kunst van het inventief mediëren*, Den Haag: Landelijk Centrum Opbouwwerk (reeks: *Praktijkcahier* nr. 2, 2000)

Miedema, Siep (1986); Otto Janssen, Willem Hartholt: *Respectabiliteit en deviantie in levensstijlen: een kwalitatief onderzoek naar de leefwerelden van oud-leerlingen met een lbo-opleiding en vroegtijdige schoolverlaters in de tertiäre socialisatiefase*, Groningen: Criminologisch Instituut, Rijksuniversiteit, Groningen

Miedema, Siep (1987); Nelleke Eelman: *Over pumps en punks: een kwalitatief onderzoek naar levensstijlen van meisjes uit de lagere sociaal-economische strata*, Criminologisch Instituut, Rijksuniversiteit Groningen

Musschenga, Bert (1989): *Mag het hemd nader dan de rok zijn? Over de grenzen aan de morele eis van onpartijdigheid*. Inaugurele rede Vrije Universiteit, Amsterdam

Nussbaum, Martha C. (1990): *Love's knowledge. Essays on philosophy and literature*, New York, Oxford

Oostrik, Hans (2001) en Lies Schilder: *Leren van dilemma's in de onvrijwillige hulpverlening: een handreiking voor maatschappelijk werkers*, Arnhem: Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Faculteit Gezondheid, Gedrag en Maatschappij (GGM), afd. MWD; De Grift, Gelders centrum voor Verslavingszorg; Stichting Samenwerkingsverband Welzijn Arnhem (SSWA)

Petry, Detlef (1997) en Marius Nuy: *De ontmaskering. De terugkeer van het eigen gelaat van mensen met chronisch psychiatrische beperkingen*, Utrecht

Pincoffs, Edmund L. (1986): *Quandaries and Virtues. Against Reductivism in Ethics*, Kansas: University Press

Reason, Peter (2001); Hilary Bradbury (eds.): *Handbook of action research : participative inquiry and practice*, London [etc.]: Sage

Schaaf, Jasper (2002): *Dilemma's en keuzes: sociale ethiek in de actuele praktijk van welzijn en hulpverlening*, Budel: Damon

Schuster, John (2001): "Het domein van het opbouwwerk: veranderingen in de professionele identiteit door samenwerking met andere partijen", in: Jan Willem Duyvendak en Lex Veldboer (red.): *Meeting point Nederland. Over samenlevingsopbouw, multiculturaliteit en sociale cohesie*, Amsterdam: Boom, blz. 158-180

Schuyt, Theo (1985): *Opbouwwerk en Lokaal Welzijnswerk. Modellen van lokaal welzijnsbeleid en de rol van het gesubsidieerde opbouwwerk*, Den Haag/ Utrecht: Vuga (diss.)

Schuyt, Th.N.M. (1998) en M. Steketee (red.): *Zorgethiek: ruimte binnen regels*, Utrecht

Schuyt, C.J.M. (2000): *Sociale uitsluiting. Sociologisch essay, gevolgd door enkele interviews met mensen die zich in maatschappelijk opzicht niet optimaal kunnen ontplooiën. Essay C.J.M. Schuyt, interviews C.A. Voorham*, Amsterdam: SWP (uitgave op initiatief van het Leger des Heils)

Soetenhorst-de Savornin Lohman, J. (1990): *Doe wel en zie om. Maatschappelijke hulpverlening in relatie tot het recht*, Amsterdam

Spierts, Marcel (2000) et. al. (red.): *Reflecties op innovaties*, Amsterdam: Hogeschool van Amsterdam (Innovatieproject CMV 1996-1999)

Statuut Opbouwwerk. Werken aan de samenleving, weven aan samen leven, Den Haag: Landelijk Centrum Opbouwwerk 2001

Vosman, F.J.M. (1995): *De ontering van ouderen*, diesrede Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht, Utrecht

Vosman, Frans J.H. (2001a) en Theo W.A. de Wit (red.): *De nieuwe achteloosheid*, Kampen: Agora

Vosman, Frans (2001b): *Goed gebleken. Een doordenking van onzekerheid in traditionele moraaltheologische traktaten over onderscheidingsvermogen en scrupulositeit tegen de achtergrond van de hedendaagse tegenstelling objectieve en subjectieve moraal*, Utrecht: KTU (oratie)

Willigenburg, Theo van (2000): "Moral Compromises, Moral Integrity and the Indeterminacy of Value Rankings", *Ethical Theory and Moral Practice*, vol. 3 (2000), afl. 4, pag. 385-404

Wit, Theo de (red.) (2000): *Gevoel zonder grenzen: authentiek leven, medelijden en sentimentaliteit*, Kampen: Gooi & Sticht

Wong, David (1992): "Coping with Moral Conflict and Ambiguity," *Ethics*, Vol. 102, No. 4 (July, 1992), pp. 763-84

Over de auteur

Prof. dr A.J. (Andries) Baart (1952), studeerde andragologie in Amsterdam (UvA), specialiseerde zich op het terrein van de praktische theologie / kerkopbouwkunde (KTH Utrecht en KU Nijmegen) en promoveerde in de wijsbegeerte (EU Rotterdam). Momenteel is hij staffunctionaris bij de Stichting Actioma in Den Bosch en daarnaast bijzonder hoogleraar in de Vakgroep Praktische Theologie / Sociale Wetenschappen aan de Katholieke Theologische Universiteit te Utrecht. Hij doet onderzoek naar (de methodiek, grondslagen, effecten en professionalisering van) het oude-wijkenpastoraat, het diaconaal werk, het maatschappelijk activeringswerk en meer in het algemeen: naar zorg, welzijn en dienstverlening. Adres: Luybenstraat 19, 5211 BS Den Bosch; e-mail: a.baart@wxs.nl; web: <http://www.presentie.nl> of <http://www.actioma.nl>.